

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:

PÉTERFI DÉNES ÉS KOVÁCS JÁNOS.

XXVII. ÉVFOLYAM.

1892.

Julius—Augustus.

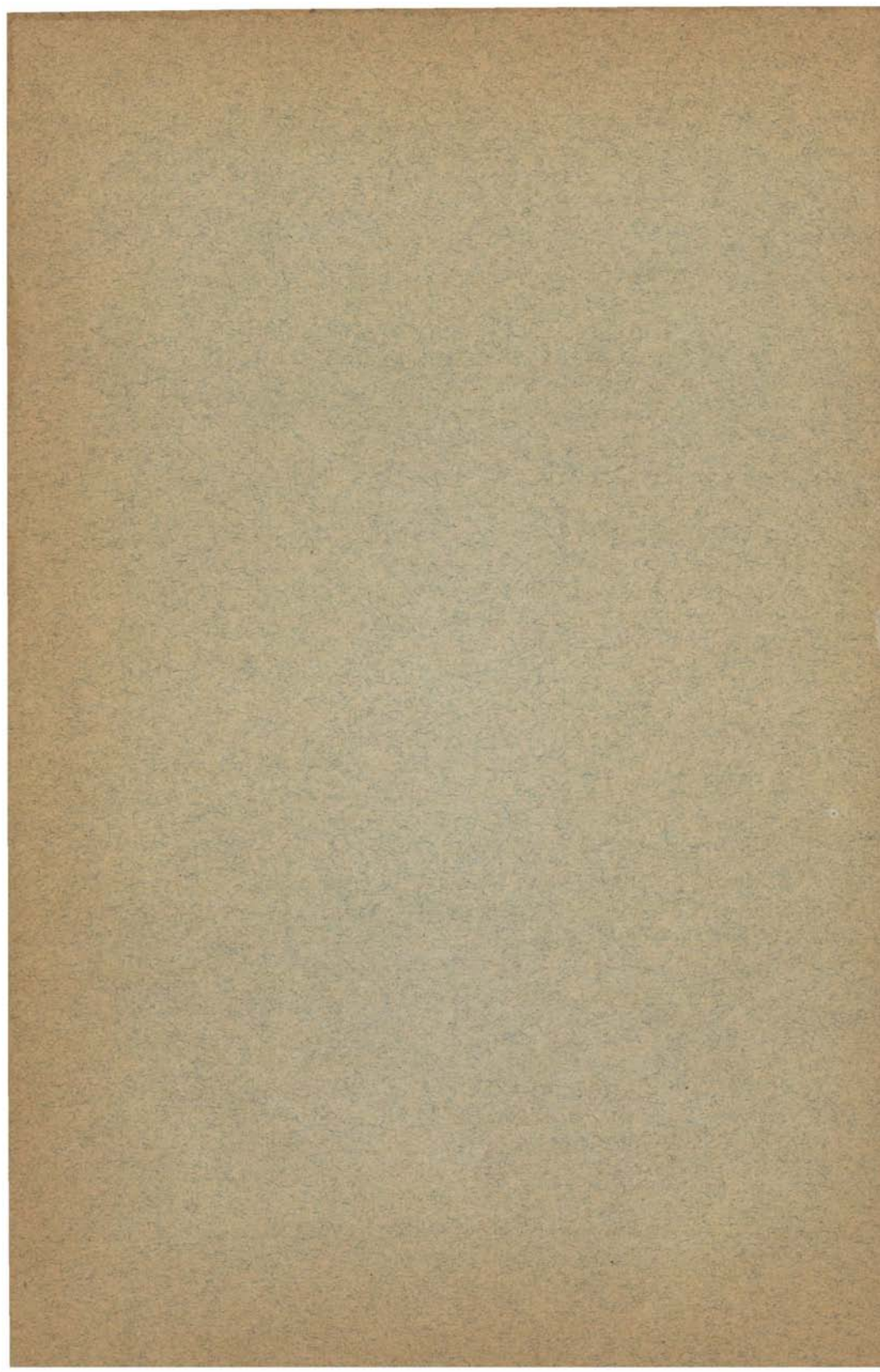
4. füz.

TARTALOM:

A stundisták és az orosz egyház. PÉTERFI DÉNES	189
A toroczkói iskola és tanítói. BENCZÉDI GERGELY	199
Egyh. tört. adatok: CXXIV. A belső magyar-utczai unitárius templom fundamentuma letétele alkalmával jul. 16-án 1792-ben püspök Lázár István által mondott beszéd és könyörgés. Közli FERENCZ JÓZSEF	210
CXXV. A belső magyar-utczai unitárius templom alapjába tett emlékirat. Közli PÉTERFI DÉNES	212
Brassai Sámuel alsó-szt.-mihályfalvi pap levelei Sebess Pál toroczkói isk. igazgatóhoz 1830—1836. (VIII—X.)	216
A négybetűs istennév magyar fordításáról. PUKÁNSZKY BÉLA	221
Párisi levél. CHARRUAUD	223
Templomszentelési beszéd és ima. FERENCZ JÓZSEF	231
A bölöni templom. (v.)	239
Sepsi-szt.-iváni id. Szentiványi József. KISS SÁNDOR	243
Irodalmi értesítő. 246.	
Különfélék. 247—250.	
Aranykönyv. 251—252.	

KOLOZSVÁRT,

AJTAI K. ALBERT (MAGYAR POLGAR) KÖNYVNYOMDÁJA.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

XXVII-ik évf.

Julius—Augustus. 1892.

4-ik füzet.

A STUNDISTÁK ÉS AZ OROSZ EGYHÁZ.

A vallási fejlődés ama tünetei között, melyek a jelen korban az orosz egyházban mutatkoznak, a keresztény gondolkozás és mivelődés szempontjából különösen figyelmet és rokonszenvet érdemel az 1860 körül keletkezett, ugynevezett stundismus.

Ez egy szabad szellemű vallási mozgalom és újabb bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a régi, csupán szertartásos egyházak valóságilag megszűntek éltető hatalom lenni és másfelől arra, hogy a hol az emberi lélek korunkban eszmélni kezd, egész valójával egy vagy más alakban azt a vallási irányt ragadja meg, mely a szabad-
elví kereszténység.

Ily iránynak azonban, az orosz egyházban; mely minden tudománytól és szabad gondolkozástól elzárkozik s melynek a száz évek alatt csak öregsége, türelmetlensége, csak zsarnoksága nőtt, de szellemileg elé nem haladott, nincs hona. És a stundismusnak a mily érdekes, épp oly szomorú története, sorsa van.

Katalin czárnő uralkodása óta az orosz népből időről-időre sokan kerestek munkát a német települőknél, hol jobb bánásmódban részesültek s hol lassanként rájöttek arra, hogy ők is emberek, mint uraik. Közülök többen megtanultak olvasni, írni; s az evangéliumot olvasva, mintha új világ tárult volna fel szemek előtt. 1860-ban kezdték egy Oniscsenko nevű egyén és társai hirdetni amaz új nézeteket, melyek ma — a heti összejövetelek meghatározott óráiról (Stunden) nevezve — *stundismus* név alatt ismeretesek.

„Az Istent lélekben kell imádni és a lélek szabad levén, a mi istentiszteletünknek is hasonlóan szabadnak kell lenni a szertartások és formák nyügeitől“ — ezt hirdették mindenekelőtt az új vallás apostolai. Az orthodox papoknak meg, kik a szentségek kiszolgáltatását a rendesnél olcsóbb díjért ígérték, vagy pedig nagyobb összegért az azokkal való élestől a teljes felmentést, azt mondták: „a mi Idvezítőnk a mi egyedüli papunk.“

A hit szabályozójául kizárólagosan az új szövetséget fogadták

el és mindazokat a tanokat és vallási gyakorlatokat, melyek az ő véleményük szerint, nem ennek a tanításán alapulnak, mint szükségtelen felesleges dolgokat, elvetették, így a szentségeket, a szentek buzbenjárását, a halottakért való imádkozást, a képimádást, a böjtölést, az esküt, a papuralmat stb. és annál nagyobb határozottsággal, mivel úgy találták, hogy ezek közül nem igen van egyiknek is hatása a népre.

A hitnézetekre nézve különben nagy szabadságot engednek, mert „az emberek szükségai és tehetségei egymástól nagyon különbözök.“

Egyik legfőbb és állandó tanuk, melyre nézve mindnyájan egyeznek s a mely nélkül a többi keveset ér, a felebaráti szeretet. „Az Isten szolgálata a másokért való élés és az önmagunkra nézve való lemondás.“ „Az Isten szeretet és a mit ő tőlünk kíván, az egymásnak a szeretete, kik az ő képei vagyunk, nem templomok és viaszgyertyák, s festett képek és myrhák.“ És ez elv szerint törekesznek átalakítani életüket is. A stundista attól a percztől fogva, hogy megtért, megszűnik mint egyén létezni és azután mint az emberiség alkotó része él és cselekszik; mert bár hitsorsosaikra nézve a szoros rokonság eszméjét ápolják és tartják fenn, de éppen oly tüzzel hirdetik az egész emberiség testvériségét is. S felebaráti szeretetük nem szorítkozik csupán pénz és javak adására, hanem ők maguk-magukat is adják ezekkel, a bebörtönzöttek és száműzöttek földeit megmivelve,¹⁾ épületeiket megjavítva s gyermekeiket felnevelve. Ebben az iskolában tanulta a nagy orosz regényíró, Tolstói gróf azt az egészséges, helyes tant, hogy az adománynak csak úgy van értéke, ha benne van az adományozó is, mert az adományban az a fő, hogy másokkal a szükségben osztozunk, s nem az a mit adunk.

S minthogy ez náluk nem csak elmélet, hanem mindennapi gyakorlat, nem lehet csodálni, hogyha a stundisták magas erkölcsisége iránt barátai és ellenségeik egyaránt bámulattal vannak eltelve. Még az orthodox lapok is, melyek hitnézeteik ellenenydörögnek, csak dicsérni tudják az ő erkölcsiségüket. „A stundisták erkölcsisége valóban bámulatos.“ „Nem lopnak, nem részegeskednek, nem esküdöznek s az élet minden viszonyaiban úgy viselik magukat, mint valódi keresztények.“ „Családi életük példányszerű“ „és azokban a helységekből, hol ők laknak, büntény csaknem alig fordul

¹⁾ A stundisták nagyobb részint földműves emberek, de a mi az orosz egyház más felekezeteinél ritka, a miveltebb osztályból is számosan vannak közöttük.

elé." A mit Nagy Péter, Katalin és I. Sándor ukázaikkal nem tudtak elérni, melyekben a népet templomba járásra és bűneik megváltására kötelezték, hogy erkölcsiségét emeljék, a stundisták elérték azt az ő józan keresztény tanaikkal. A stundismus néhány év alatt meszszeterjedő, bámulatatos hódítást mivelt és mint megifjító, mint hatalmas miveltségi tényező kezdett feltűnni az orosz társadalomban.

És már itt kezdődik a stundismusnak a hivatalos orosz egyházzal való küzdelmes harca. Az orosz egyház ily vallási és társadalmi hatalmat, ily szabadságelemet meg nem tűrhetett s 1865-ben megtette az első lépést az új vallásfelekezet eléhaladásának megakadályozására. Egy pap az esperesének azt a jelentést teszi, hogy a stundisták szerdán és pénteken tejet isznak, hymnusokat énekelnek és az új szövetséget olvassák. Ezt elégnék találják arra, hogy a kormány beavatkozásáért folyamodjanak, mely az illető kerületbe aztán biztost küld ki, ki titkos jelentésében a stundismus legveszedelmesebb és legvétkesebb vonásának a keresztény testvériség elvét mondja, „mert a kölcsönös szolgálat és szeretet szoros köteléke a felekezet minden tagjait egy testbe egyesíti."

A papok felsőbb hatóságaiktól azt az utasítást kapják, hogy igyekezzenek a hitehagyottakat annak a kétségbevonhatatlan igazságnak a hangsúlyozásával befolyásolni, hogy az orthodox egyházon kívül nincs üdvösség.

A kik e befolyásnak nem voltak hajlandók engedni, a rendőrségtől elzárattak, hogy aztán annál könnyebben állíttathassanak az egyházi tanácsok elé, hol mindenféle kérdésekkel kinoztattak és szidalmaztattak. A stundisták tiszteletet tanusítanak a papság iránt és minden feltett kérdésre nyíltan felelnek, csupán a miatt panaszkodnak, hogy őket az evangelium olvasásáért és annak tanításai követeiséért elzárják.

Mindez azonban csak a tiszteletet növelte irántuk. A hivatalos egyház ekkor ahhoz, a tőle megszokott mentőeszközhöz folyamodik, hogy a törvényszéki eljárás helyet járjanak el a stundistákkal szemben közigazgatásilag, de ezt II. Sándor czár és tanácsosai megtagadták. A következmények azt mutatták meg, hogy nem az egyház papjai, hanem a ministerek tévedtek számításaikban.

Lehetetlen mindazokat a titkos jelentéseket felsorolni, melyeket ekkor papok és püspökök irtak s melyek ma halomszámra állanak a zárdák és egyháztanácsok levéltáraiban. Csak azt lehet sajnálni, hogy azokat nem inkább alávaló, hitvány kémek tették, kik

az ártatlan vérén élnek, sem mint a kegyelem és szeretet Istenének szolgálói. A boszszuállás ama vérszomjazása, a gyűlölet ama vad tüze, mely ez okmányokból kilehel, íróikat méltóvá teszük arra, hogy a legkegyetlenebb hitüldözők közé soroztassanak.

Terlecsky nevű atya, kit a kievi érsek az elveszett juhokhoz térítőül küldött, a stundisták elnyomására e tervet ajánlotta: 1. Szorosan meg kell tiltani a biblia-olvasást és az imára való összejövetelt, és hogy titokban éjszaka se gyűlhessenek össze, mindazokhoz a házakhoz, hol stundisták gyaníttatnak, katonaságot rendelni; 2. A stundista igehirdetőket minden vizsgálat és törvényes eljárás nélkül a sziberiai bányákba súlyos rabságra küldeni. Hasonló terveket terjesztettek fel más papok is. És hogy a kormány annál kevésbé térhessen ki előlük, egy rakás váddal is megtoldották, így például, hogy a stundisták a szent képeket öszszetörök, a papokra roszzsat mondanak, a szentségeket nem becsülik és a templomokat istálókká akarják átfordítani. Lehet, hogy e vádak némelyike valóságban alapult; lehet, hogy szent képeket törtek össze; bizonyos, hogy a különböző szentek tiszteletére rendelt napokat nem tartották meg; s több mint valószínű, hogy nem mindig rejthették el ellen-szenyüket Vladimír, Olga és az orosz Pantheon több más szentjei iránt; de hogy uralkodóellenesek, politikai öszszeesküvők lettek volna, mely váddal a papság annyiszor illette, ebben semmi igaz nem volt. De azért e vádat újra és újra felhozták ellenük és sürgették a világi hatalom közbelépését.

A törvényszékek a vádlottakat rendesen ártatlanoknak találván, az egyház egy régi törvény alapján az eretnekeket kezdette kolostorokba záratni, és „bűnvallásra“ kényszeríteni. De e kísérletnek sem lett eredménye, mert még csak egy lelket sem tudtak az orthodox egyházba visszateríteni, bár éhezették és kinozták őket. „Ti kiveszitek belőlünk az életet, — kiáltott fel az egyik stundista, — az Istenért, hagyjatok minket békében. Nem ti fogtok a jövő életben a mi tetteinkért számon kéretni. Közöltétek velünk egyházatok izenetét, és mi azt nem fogadtuk el. Megtettétek kötelességeketek, most kérünk, hagyjatok minket békében.“ Egyik térítő pap jelentésében elég öszzintességgel ezeket írta: „Az eretnekek most már tényleg gyűlök az orthodoxiát és papságát és többé nem hallgatnak reánk“; a másik meg: „A tény az, hogy ezek az emberek vagy nem hibások, vagy pedig a mi folytonos kérdéseink és vallatásaink megkeményítették szívüket.“ A polgári hatóság is végre megsokallotta a papok magaviseletét, és a khersoni kormányzó a kerületi érseket

arra figyelmeztette, hogy az orthodoxia csak nyerni fogna, ha az esztelen, vakbuzgó papok helyett értelmesebbeket küldenének téri-tőkül. Az érsek erre elég különösen azt felelte, hogy neki nincs bizalma értelmes papok működésében, de feltétlenül szükségesnek tartja, hogy a polgári hatóságok megszabadítsák az egyházat a stundistáktól.

E közben az új vallásfelekezet állhatatosan haladt a maga útján előre, imádkozva, keresztyény szeretetet gyakorolva, hivei számát szaporítva, sok szerencsétlent és elvesztett a józan munkás életnek és a társadalomnak visszaadva.

De a népnek emez erkölcsi ébredése csak eleven széngyűjtés volt a papság fejére, mely most már kettőzött erővel törekedett a stundismus kiirtására, vagy legalább visszaszorítására. A polgári hatóságokat sikerült nekik fellármázniok s beavatkozásra bírniok. És a mikor következőleg a stundisták azt a bátorságot vették, hogy a ministerekhez és kormányzókhöz engedélyért folyamodjanak az iránt, hogy az evangéliumot otthon, saját házuknál olvashassák és az orthodox földmivesek vasárnapi korcsmai gyűléseiktől minden gyanúsítás és büntetés nélkül távol maradhassanak, nem csak hogy nem nyerték meg, hanem azokat, a kik újólág csatlakoztak hozzájuk, kegyetlenül megkorbácsolták, a mozgalom vezetőit sötét börtönbe vették és az istentiszteletben való részvételért minden stundistát minden egyes esetben tizenöt forintra büntettek. De ez még nem volt elég. A kerületekbe erélyes kormánybiztosokat küldöttek ki, hogy a papokkal az eretnekek megtérítésének áldatlan munkájában együttműködjenek, kik aztán derékül is megfeleltek az eléjük szabott feladatnak. Közülök az egyik, kit a kievi kormányzóságba a stundisták főhelyére küldtek, s kit az ő szellemi szövetségesei is az egyházi hivatalos lapban úgy jellemeztek, mint neveletlen, durva, ostoba vén embert, ki csaknem mindig részeg, — a legdurvább módon rontott be az imaöszejöveletekre és hurczolta a férfiakat és nőket, a kiket ott talált, minden vizsgálat nélkül a börtönbe.

A khersoni kormányzó újabb panaszára, hogy a papok több kárt csinálnak, mint hasznot a stundisták folytonos és igazságtalan üldözése által, a kerületi érsek elhatározta, hogy más, kevésbé harcziás módszerhez folyamodik, és egy napon a polgári hatóságokat azzal a felfedezéssel lepte meg, hogy ő megtalálta a biztos módot, melylyel végleges csapást lehet mérni az eretnek-mozgalomra. Azt mondotta, hogy magához fogja hivatni Ratusnyt, a stundisták e befolyásos vezérét, a kit többször próbált, de hiába Szibériába kül-

detni, és neki azt az ígéretet fogja tenni, hogy az orthodox egyház papjává szenteli, ha meggyőződését megtagadja és hitsorsosait megcsalja. Ez nagyon különös terv volt egy érsektől s nagyon sajtáságos világot vet az orthodoxoknak a kereszténységről és erkölcsiségről való fogalmaira, de a hatóságok azt elfogadták és az érsek hozzá látott terve kiviteléhez. Ratusnyt elhivatva, felajánlotta neki az egyházi méltóságot, a fényes nagy állást, vallási meggyőződése megtagadásáért, de nem kis meglepetésére a stundista vezér nagyobb kincset talált az Isten ígéretében, mint az emberek kedvezésében és születésjogát nem akarta egy tál lencséért eladni.

Az orthodox egyháznak, ugy látszik, nem maradt más hátra, mint hogy ismét a régi módhoz térjen vissza. És kísérlete most inkább sikerült, mint előbb. A vezető stundisták hithagyásért és vallásuk terjesztéseért — melyek Oroszországban a büntetés mértékére a gyilkolással soroztatnak egy osztályba — a hatóságoktól vizsgálati fogságra vettek. A tanuk vallomása nem sok világot derített az eretnekek hitnézeteire, de azt egészen világossá tette, hogy erkölcsi magaviseletük kifogástalan. „Tolvajok, részegesek, kicsapongó emberek nincsenek közöttük“ — vallotta az egyik tanu, „sőt a helység csavargóiból a legbecsületesebb emberek lettek, a hogy a stundisták felekezetéhez csatlakoztak.“ A két főbb stundista Ratusny és Tsimbal kijelentették, hogy ők maguk is a leggyalázatosabb életet éltek, azelőtt hogy stundistákká lettek. E nyilatkozatok mély hatást gyakorolván a bíróságra, a stundistákat, mint ártatlanokat, felmentették. A *Golos*, a legtekintélyesebb orosz napilap, e tárgyalásokról szólva, ezeket írta: „Mintha az első keresztény korszak jelennék meg szemünk előtt s másfelől a szent inquisitio sötét korszaka, égetéseivel és gyilkolásaival. Egy csomó egyenes lelkű, becsületes munkás emberről van itt szó, kik azért, mert összezejőnek az evangeliumot olvasni és annak tanításai szerint igyekeznek élni, társadalom és állam iránti kötelezettségeiket lelkiismeretesen teljesítve, a tolvajokkal egy osztályba soroztatnak és börtönbe vettetnek.“ Ez nagy diadal volt a stundistákra nézve és a stundismus 1883-ban Kiev, Kherson, Volhynia, Poltava, Ekaterinoslav, Orel kormányzóságokban és a Doni Kozákok földjén jelentékeny hódításokat tett.

E győzelemnek azonban nem sokáig örvendhetett a stundismus. A mit a szabadelvűen gondolkozó II. Sándor czár uralkodása alatt nem tudtak az orthodoxok kivinni, az lehetséges lett III. Sándor czár alatt, kiről *Lanin* — a kitől mindezeket az adatokat veszszük — (The Tsar persecutor, by E. B. Lanin Contemp. Rev. 1892.)

azt mondja, hogy a legszarnokabb uralkodó, kit Rettenetes Iván óta az orosz nép ismert. Különösen az utóbbi öt-hat év alatt minden törvényes forma félre tetetett a stundistákkal szemben és korbácsolás s bebörtönzés napirenden vannak oly férfiakra és nőkre nézve, kiket más országokban jó polgároknak és a társadalom jóltevőinek tekintének.

Az egész Oroszországban a stundisták a legerkölcösebb és legszorgalmasabb polgárok. És mégis az egyház az állammal kezét fogva el akarja őket törülni a föld színéről.

A mult évi, Moszkauban tartott egyh. tanács kimondotta, hogy a kormánynak ajánlani fogja, hogy az eretnekek mindenikének utle-velébe beléírassék, hogy stundista, és hogy a főbb stundisták nevei ragasztassanak ki az ország minden közhelyein, vasutakon és kikötőkben; továbbá, hogy egy stundista ifjut se részesítsenek az önkéntes katonai szolgálat kedvezményében, hogyha az orthodox egyház szertartásait nem ismeri és az előirt orthodox imákat nem hajlandó elmondani. A rendőrség hatalmaztassék fel, hogy a stundistákat az orthodox templomokba való menetelre kényszerithesse, mikor az ő vallásuk ellen tartanak beszédeket. Ne engedtessék meg, hogy a stundisták földet vásárolhassanak. Családjaikat kérlelhetlenül fel kell oszlatni, a gyermekeket szülőiktől elszakítani és felnevelésre idegeneknek kiadni. Minden stundistát, kit a biblia olvasásán vagy a hitsorsosaival való együtt imádkozáson érnek, további eljárás nélkül Szibériába kell küldeni. — Hogyha az orthodox egyház valaha jótétemény volt Oroszország népére nézve, már rég megszűnt az lenni. Az orosz egyház áldása most irtózat és átok.

Mult évi ápril hóban egy iparos és társa, mert megengedték, hogy házukban a stundisták istentiszteletet tartsanak, 400 forintra büntették és juniusban ugyanazokat hasonló esetért 500 frt bírsággal sujtották és e mellett azzal a tilalommal, hogy két évig nem hagyhatják el a várost. Sürgős üzletügyek azonban ezt másként kívánták s az egyik az odessai kormányzónál kérelmezett, hogy rövid időre távozhassék a városból. „Ah, te stundista vagy“ — kiáltott dühvel a kormányzó, — „ah, te tolvaj, gazember, hogy merészelted az orthodox egyházat elhagyni? . . . Szibériába küldlek!!!!“ — „A mint Isten akarja“ — felelte egyszerűen a stundista. „A mint Isten akarja, ugy? te . . . Takarodj szemem elől, te . . .“ És az egyszerű hívő oly magatartással távozott, melylyel kétségtelenül a vérpadra is rálépett volna.

Száz meg száz családdal bántak hasonló módon. Büntetést

büntetés követett és hogy az elzárástól ne menekülhessenek, a pénz-bírságot 900 frtra emelték fel, mi ezereket juttatott koldusbotra. Sokan, hogy a végleges romlástól megmentsék magukat, birtokaikat eladták és keletre vándoroltak. Csak a kievi kormányzóságból ezren felül mentek Orenburgba Szibéria határait, remélve, hogy ott talán békében lehetnek, miben alighanem csalódní fognak. Többen jöttek Romániába is, hol mint bérlők és cselédek települtek le. Az otthon maradottak élete rettenetes. Képzeltetni, hogy mennyi korbácsolás, mennyi bebörtönzés és száműzetés, mikor még mintegy 200,000 stundistát kell visszatéríteni, vagy az országból kiirtani. A stundistákhoz való csatlakozásért most a legkisebb büntetés nyolcz hónapi börtön, mi azonban rendszeren további szenvedésnek kezdete.

De bármily nagy vétek is a biblia-olvasás és a közös imádkozás, ez még csak kicsinység a predikálás és tanítás vétkéhez mérve, melyet egynek tekintenek a felségsértéssel és hazaárulással. Volhyniában egy igehirdetőt minden polgári jogaitól megfosztva, száműzték a Kaukázusba; egy másikat meg öt hónapi börtön után Gerusiba; Persia határára, hol az élet kedvezőtlenebb, mint Uj-Caledóniában, Bogdanovot ezer mértföldre a birodalom tulsó határára dobták ki; a negyediket Közép-Ázsia vad sivatagjaira; a belgorodit meg raböltönyben, fejét félig leborotválva és nehéz lánczokba verve küldötték Tulsó-Kaukázusba.

Ujabbán már azt a különbséget se akarják ismerni, melyet addig a magukat szenvedőlegesen viselő hivek és a vallást terjesztő stundisták közt tettek. Így a mult évi mártiusban nyolcz egyszerű stundistát azért, mert nem akartak az orthodox istentiszteleten megjelenni, polgárilag halottnak nyilvánítottak és száműzték élethossziglan Tulsó-Kaukázusba; Balta városból tíz családot, melyek a mult nyáron tértek a stundistákhoz, a kormányzó letartóztatva és minden polgári jogaiktól megfosztva, Szibéria legtávolabbi részeibe rabságra hurczoltatott, honnan csak a halál fogja őket megszabadítani.

Egy másik változás a hatóságok magatartásában, hogy a kormányzók a helyi hatóságokhoz titkos rendeleteket küldenek és egy tollvonással semmisítnek meg minden polgári és emberi jogokat. Így egy kerületben közelebről a birtokosokat arra kényszerítették, hogy kötelezvényeket irjanak alá, mely szerint eme veszélyes vallásfelekezeti tagjainak nem adnak munkát, és a kiket már közülök felfogadtak, azokat el fogják bocsátani. E földönfutók most azoknak a szerencsétleneknek a számát szaporítják, kik az éhhalállal küzdenek, mely inséget a kormány így valósággal mesterségesen idézett elé. A kik

a pénzbüntetések és börtönzések által szórattak szét, azoknak egy része a vendégszerető Odessában keresett menedéket, hol a törököktől, persáktól, örményektől és görögöktől kaptak munkát és foglalkozást.

„Börtön“, „száműzetés“, „polgári jogok elvesztése“, — melyek az orosz keresztények annyi ezreinek a története — e szavak jelentését csak akkor lehet valóban megmérni, ha tudjuk, hogy mit tesznek azok az oroszok országában.

Lassotsky, a stundisták egyik legbuzgóbb és önfeláldozóbb vezetője, a bebörtönzés három nemén ment keresztül. Miután a rettenetes vizsgálatokat és istenítéleti próbákat kiállotta, melyeknél inkább elviselte volna a halált, 1889-ben a kievi kormányzótól azt a rendeletet kapja, hogy hét nap lefolyása alatt távozzék a kerületből és vonuljon a khersomi kormányzásába. Ez nagy csapás volt egy már nem ifju és nagy családú emberre, de mit volt mit tennie, vagyonát el kellett hogy adja és családjával együtt távoznia. Értelme és becsületossége azonban az új helyen jó állást szerzett neki, jószágfelügyelő lett és jól mentek dolgai. Alig hogy a rendőrség erről értesült, egy újabb rendelet Bessarábiába száműzte. Minthogy már pénze kevés volt, a 130 mérföldnyi utat a legégetőbb nap hevében gyalog kellett családjával együtt megtennie. Rövid időn itt is boldogult, magát és övéit munkájával fenn tudta tartani, mire a kormányzó azt rendelte, hogy hagyja el a helyet és költözzék Krimeába.

Egészségében megrongálva érkezett új rendeltetés-helyére, hol már nehezebben lehetett munkát kapni, de mégis minden lehető megtett családja fentartására, a mikor megérkezése után tiz nappal a hatóságok innen Gerusiba, a persiai határra parancsolják, hol élete hátralevő részét töltheti.

Ujabbban a stundistáktól megtagadták azt a jogot is, melyet az orosz törvény a legnagyobb gonosztevőknek is megad, hogy nejeik őket gyermekeikkel együtt a száműzetésbe is követhessék, és a nőknek választaniok kellett a között, hogy vagy gyermekeikkel maradnak és elfogadják az *orthodox vallást*, vagy ha férjeiket követik, gyermekeiktől kell megválniok, a kik idegenek kezére bizatnak. Rettenetes jelenetek játszódtak le, melyeknek a kormányzó úgy vetett véget, hogy a gyermekeket az anyák kebeléről letépette, és teljesen idegenek kezére bizta, lettek légyen azok részegesek, erkölcstelenek, csakhogy orthodoxok. A legelhagyatottabb nőnek is Oroszországban meg van engedve, hogy férjét Szibériába követhesse és gyermekei nevelésének gondját viselje. És ez a jog most megtagadtatik a stun-

distáktól, a legbecsületesebb, legjózanabb és erkölcsösebb polgáraitól a birodalomnak.

Ily előzmények után küldetnek száműzetésbe e nép ezrei. S éppen oly rettenetesek azok a szenvedések is, melyeket az uton kell elviselniök, s melyeknek az egyik stundista barátaihoz irt leveleiben élénk leírását adta. Az eléhezett és ösztetört szerencsétlenek hatvan mértföldnyi fáradságos ut után vérző lábakkal tántorognak bé a börtönbe éjji szállásukra, és a harmadik nap durva kísérlőiktől ismét tovább hajtának a kietlen utakon. Mikor az éhségtől és fáradságtól agyongyötörve pénzt adnak őröknek, hogy számukra kenyeret vásároljanak, a katonák gunyosan mosolyogva köszönik meg az ajándékot, de semmit sem hoznak érte, vagy ha igen, oly valamit, a mit elfogyasztani egy lenne az öngyilkossággal. Sőt hogyha észreveszik, hogy a foglyoknak pénzük van, mindenképp próbálnak kezet tenni arra, s oly erőszakot és kegyetlenséget követnek el, milyen csak a legfélelmesebb vad basi-bozukoktól telhetik. Vállaikra erejükön felüli terheket raknak, és ha nem bírják, lökdösik, taszigálják és "történetesen" meg is ütik; nemcsak, hanem gyakran szuronyaikkal támadnak e szerencsétlenekre, kiknek sorsa égbekiáltó.

Ez még nem minden. . . . De a többit a papiros sem tűri meg.

Ily áron adja a szent orthodox egyház az oroszoknak azt a kiváltságot, hogy lelkiismeretük parancsait kövessék és Isten törvényeinek engedelmesséjének.

A stundismus és Tolstoi gróf új kereszténysége nem a mai orosz világba valók, de idejük el fog jőni, mint a középkori szent inquisitio után a tisztább kereszténységnek.

PÉTERFI DÉNES.

A TOROCZKÓI ISKOLA ÉS TANÍTÓI.

I. ISKOLA.

Toroczkón egyházunk fennállása óta, mindig virágzó fiú- és leányiskola volt 1—1 férfi tanítóval, a leányok tanítója levén egyzersmint organista is. A fiú- úgynevezett aliskola (*particula*) rangban a közép- és falusi triviális iskolák közt állott, tehát magasabb rendű intézet volt, mint egy falusi iskola, s mint ilyen a Consistorium közetlenebb gondozása és felügyelet alatt állott. Ezt mutatja az a tény, hogy ezen iskolára nézve a főconsist. külön szabályokat hozott, utoljára 1781-ben, melyeket időről-időre a szükséghez képest módosított. Tantervét is a Consist. állította meg, mely mindig meg- egyezett középiskoláink alsóbb osztályéival. Közvizsgálat ott is kétszer tartatott évenként, jan. és jun. végén, melyekre a Consist. 1848 előtt többször küldött a maga kebeléből is vizsgáló biztosokat. Püspökünk pedig az ekklezsiában tartott vizsgálatkor a tanítás és tanulás eredményét is vizsgálatuk tárgyává tették.

A gymn. tanterv behozatala előtt a tanulók a Syntaxis bevégezése után poezisre Kolozsvárra v. Tordára mentek, azok, a kik tovább akartak tanulni, mely utóbbi helyen diákokká és keresett magántanítókká is lettek. 1850 után a gymn. tanrendszer itt is életbe lépven a 4. elemi oszt. fölé még 2 gymn. oszt. állíttatott. A tan- nyelv 1848-ig latin azután magyar volt. *1850-ig osztályok voltak:* Kezdők; Sillabizálók; Olvasók; Declinisták; Comparisták; Coniugis- ták; Etimológisták és Syntaxisták. *Tantárgyak* (1821-ben):

A *Syntaxis* (II. gymn.) oszt.-ban: Syntaxis a Molnár-féle gram- matika szerint; Expositio Cornelius Nepos-ból; Constructio; Német olvasás és ejtegetés; Matematikai földrajz s Európa és Ázsia; Nagy káté; Számtan; Erkölcsei szabályok (*Praecepta Morum*); Stylus; Írás; Ének.

Az *Etimológia* (I. gymn.) oszt.-ban: Etimológia és az előbbi oszt. tárgyai, valamint Erdély földrajza.

A *Conjug. és Declin.* oszt.-ban: A Plenior grammatikából Co- niugatiók; Declinatiók; Expositio Langius Colloquiumából; Confessio; Szent történetek; Számtan; stb.

Fontossá tette ez iskolát az *alunnia*. Az ekklezsia buzgó tag- jai ugyanis eleitől fogva 12 sőt néha 16 idegen — rendszeren szé- kely — fiút láttak el élelemmel oly módon, hogy ezek 3 csoportba osztva, minden estéli templomozás után megkántáltak 6—7 házat,

hol ha kivánták egy-egy házi ének első versét elénekelve, kaptak kenyeret, szalonnát, stb.; a mészárszékéből minden szombaton kaptak 1 font húst, melyet a jobb házaknál rendre még pár fonttal megpótolva vasárnap délre megkészítették.¹⁾ A sátoros ünnepeken az egész várost megkántálták, a mikor pénzt adtak. Sztmihály napján a templom ajtóiban gyűjtöttek (astatio). A kántálás 1876. sept. 1-én megszűnt, miután a Koncz János alapítványából évenként 150 frt folyóvá tétetett, s e mellé az ekklezsia tagjai pénz és gabona adományából oly alap gyűlt, melyből az élelmezés nagyrészből eszközölhető.

A sátoros ünnepeken az aranyosszéki ekklezsziákba is megy 1—1 tanuló s a házankénti kántálással így évenként 150—200 frt gyűlt be, melynek $\frac{1}{3}$ -da a rectoré azért, mert az alumnus tanulók tandíját nem fizetnek. Ezekén kívül a Lancaster-tan módszer levén behozva, mindenik alumnus tanuló keze alá több apró vásosi gyermek adatott, a kiknek tanításáért a szülők hétköznapokon élelmet adtak vagy pénzt fizettek.

Az ekklezsia tagjaitól nyert segedelemért kötelességek volt a harangozást, templom seprést s az iskola körüli mindennemű szolgáltatásokat teljesíteni, az isteni tiszteletnél és temetéseknel a rector-nak segídezni; nyárban a helyi napszámdíjért munkára járni stb.

Számosan voltak és vannak ma is egyházunkban, a kik vagy magok, vagy elődeik itt vetették meg jövőjök szerencsésjök alapját s lettek egyházunknak munkás tagjai. Így a többek közt itt kezdete tanulását mostani érdemes püspökünk és jogügyészünk apja is. Vallásközönségünk legnagyobb jóltévői fényes sorában is — egy pár kivétellel — főleg olyanokra találunk, a kik vagy magok, vagy apjuk a toroczki alumnián szívták bé a jóltevés és áldozatkészség szellemét. Így pl. Toroczkon tanult a halhatatlan *Koncz János*; *Uzoni Szóts Sándor*, a ki 11.904 Rfrtot testált a kolozsvári Collegiumnak s részben a toroczki iskolának; kőrispataki *Deák Ferencz*, volt kolozsi senátor, a ki mind a Statusnak, mind több ekklezsziának szép összegeket és fekvőket hagyott; s.-sztkirályi *Bagoly Sándor*, a ki 1876-ban összes vagyonát hagyta a vallásközönségnek, melynek bejött ára 4000 frt, *Lokodi Sándor Mózes*, kőrösbányai ügyvéd, kinek hagyatékából 4500 frtot kapott kolozsvári Collegiumunk; n.-ajtai *Incze Mihály*, a ki évek óta 20 frttal járult az itteni ifjúsági könyvtár gyarapításához s különböző jótékony czélokra 5000 frt alapítványt tett; és végül az oly sok ezeret adakozott *Kelemen Beniamin*, hasonnevű édes atyja, a ki saját életíratában több helyen kiemeli, hogy, mint árva fiú emberré létét egyenesen a toroczki iskolának köszöni.

¹⁾ A tanulók étkezése alatt Sebess Pál rector sétálva így biztatta a szegény tanulókat :

Comedite ex allatis
Quae sunt apposita gratis
Sed si non fuerit satis
Mementote paupertatis.

Érdekesnek tartom megemlíteni azt is, hogy Toroczkó a székelly földre nézve valóságos kitelepítő hely gyanánt is szolgált, mert némely tanulók legény kort érven, még a mi időnkben is egy-egy helybeli leányra rászállottak s lettek máig is virágzó derék családok alapítói. Így kerültek Toroczkóra a jelenleg Kolozsvárt lakó Pákei, Bartók és Sala, valamint a Toroczkón maradt Konez, Lázár, Benke, Székely, Balog és még számos családok.

Ily fontos hely lévén Toroczkó, természetes, hogy egyházunk előjárósága kiváló gondot fordított arra is, hogy Kolozsvárról mindig a legkitünőbb és legalkalmasabb végzett diákok tétessenek oda tanítóknak, kikre nézve még a múlt százban is szabály volt, hogy 3 évig meg nem nősülhettek s ekkor rendesen vagy papi, vagy világi pályára léptek, vagy külföldi akadémiákra mentek. Ez utóbbiak közé tartozott Csanádi Pál, Kovácsi Tamás, Márkos György és Szabó Sámuel is, kik innen választattak akadémiára s lettek Kolozsvárt papok és tanárok. Végre itt volt tanító Gyergyai Pál és még egy rakás, papi vagy világi pályára ment s fontos szerepet vitt jeles férfiú.

A jeles tanítók jelessé tették az iskolát is. E tekintetben a jelen százév tanítói között különösen említést érdemel *Sebes Pál*, a ki 1812-től 1844-ig terjedő rectorátusa alatt oly országot nevet szerzett az iskolának, hogy más vallásúak is gyakran felkeresték s a legnagyobb magasztalással halmozták el, a mint erről a „Nemzeti Társalkodó“ nem egy száma bizonyoságot teszen.

Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy a szomszéd Toroczkó Sztgyörgyön is hasonló jeles iskola állott fenn — 6—12 alumnus székelly tanulóval — 1848-ig. A szabadságharcz alatt az oláhok e virágzó községet felgyújtották, kirabolták, lakóit legyilkolták s többé nem tudott felvirágozni.

Itt kezdette meg fényes pályafutását Brassai Sámuel jelesünk is, a kiről 1812. febr. 21-én tartott Examenről való értesítésben ez áll: „Samuel Brassai, Unius anni Syntaxista absque titubatione respondit ex universa Syntaxi, medullam Regularum et observatio-num intelligens prompte, in translatione Styli duos Commisit errone-s syntacticos, Germanice et graece scribit et legit. Promotus est ad Poesim“.

1813. márt. 30-án tartott Examenkor:

Samuel Brassai, orator solus, qui e Rhetorica, Tropis et Schematibus usque finem prompte et intelligibiliter respondit.

Brassai 1813. nov. 2-án a kolozsvári unitárius Collegiumban 2-od éves orator lett; s 1814. jun. 30-án — tehát 14 éves korában a filosofiára promoveáltatott — diák lett.

Ezen vázolt állapotban találta ez iskolát az 1868-ik évi közoktatási törvény. Filep Albert tanfelügyelő 1870. tavaszán Toroczkón is megfordulván, az ekkézsia kinyilatkoztatta, hogy iskoláját az eddigi 2 tanítóval továbbra is megtartja felekezetinek, de a kormány fizessen egy 3-ik tanítót. Erről helybeli pap és köri esperes Koronka Antal úr az EKT. t értesítvén, ez által oda utasítottatott, hogy tartsa magát a községi iskolák állítás kérdésében azon elvekhez, melyeket az EKT. 1870—1874. sz. a. köröztetett.

Ettől kezdve 1875-ig az iskola községivé alakítása iránt sem történt. Ez évben Koronka úr *jul. 14-ről felterjeszt egy jegyzőkönyv másolatot, mely a toroczki iskola községivé alakítása ügyében vétetett fel azon évi jun. 29-én* Filep Albert főtanfelügyelő, a város és ekklézsia képviselői, Koronka A. esperes és Szigethy Sándor torda-aranyoskőri egyik felügyelő-gondnok jelenlétében. Ennek 2-ik pontja a) betűje alatt az ekklézsia képviselői az iskolai két telkét, házakat és tanítói lakásokat átengedik a községi iskola céljaira oly módon, hogy ha bármikor is az ekklézsia újabban felekezeti iskolát akarna állítani, az átbocsátott fekvőségeket visszavehesse, kötelezvéen magát, hogy azon esetre a kormány által tett építkezéseket meg- és visszafizeti. Ugyancsak a 2-ik pont b) betűje a. kötelezi magát az ekklézsia arra is, hogy a jeleni két tanító állomást ezután is — az eddigi fizetéssel és kötelezettségekkel — fenntartja, ezek választási jogát, a püspök megerősítése mellett, magának jövőre is kiköti, köteles lévén mindkét állomást képesített tanítókkal tölteni bé, megkívánván tőlök a szokott egyházi szolgálatokat és fenntartva mindenekben az egyházi főtanács jóváhagyását.

A község az államtól kapandó évi segélyből fizet az egyik tanítónak 140 frt-, a másiknak 100 frtot és lakást. Megígérte az 5% iskola adót és évenként 6 öl tűzi fát, az építkezéshez szükséges fővény és kő ingyen kiállítását. Végül, mivel az ekklézsia által átengedett iskola telek igen szűk, a közönség készknek nyilatkozott a szükséges helyet az iskola mellett a közhelyből átengedni s belé egyezett abba is, hogy a nyereendő államsegély telekjegyzőkönyvileg az állam részére biztosíttassék.

Mindezek alapján kérte a közönség a vallás és közoktatási miniszter úrtól az államsegély kiutalását.

Az EKT. 1875. jul. 18-án tartott ülésében 101. sz. a. ezen felterjesztésre azt a végzést hozta, hogy az illető pontokban megnyugszik, és azoknak az ekklézsia részéről leendő elfogadására és teljesítésére az ekklézsiát azon kikötéssel hatalmazza fel, hogy a helyi igényeknek megfelelőleg az 1868-ik évi XXXVIII. törv.-czikkben meghatározott VI. oszt. elemi népiskola fölébe, meg egy 3. osztályos felső népiskola is állíttassék; a leányiskolában okleveles tanítónő tanítson és az egész intézetben tannyelv csak magyar legyen.

Ezen egyezés alapján a Cultusminister úrral a tárgyalás megindulván, Filep Albert tanfelügyelő 1876. jul. 29-én tartott isk. széki ülésben előterjeszti, hogy miután a létesítendő községi iskola ügyében felmerült akadályok a közoktatási ministerium által meglettek oldva, szükségessé vált az előintézkedéseket megtenni addig is, míg az új iskolaház megépítenék. Jelesen szükséges, hogy a tanítónői állomás betöltessék és egy alkalmas tanhelyiség béreltessék. Meghatározatott tehát, hogy a tanítónői állomásra 300 frt évi fizetés, 50 frt helyi pótlék és szabad lakás mellett sept. 15-ig pályázat hirdettessék. Ez meg is történt, tanítónővé Pál Róza kineveztetvén. És így a felekezeti iskola 1876. sept. 1-én községivé lett; a fiúiskola 2-ik tanítója lett a leánygyermeked eddigi tanítója, a ki

egyszersmind organista is volt. E két tanítót az egyezés szerint az ekklezsia választja és a püspök nevezi ki, a nőtanítót pedig a minister. Ekkor szűnt meg a két gymn. osztály is, noha még pár évig a rector magánlag a latínt tanította és lett 6. osztály. elemi népiskola.

E tényeket az E. K. Tanács 1877. jan. 14-én 8 t. ü. sz. a. tudomásul vette s a 2 gymn. oszt. megszüntéről a ministert értesíteni határozta.

A régi fiúiskola csak 2 teremből állván, a követelményeknek nem felelt meg. A község az államtól nyert 5000 frt segélyvel 1881-ben egy díszes iskolaházat épített, melyben van az alumnus tanulók számára egy lakó szoba és 3 tágas tanterem. Ezt használatba vették 1881. nov. 21-én.

A mi a tanítói fizetésekkel illeti, ez a régebbi ¹⁾ és legújabb határozatokban így rendeztetett:

1. Igarigató-tanító fizetése:

a) Lakás és az ekklezsia pénztárából	200 frt.
b) A Bosla Ferencz alapból, a városi unitárius tanulók teljesen tandíjmentesek lévén, ennek váltságául	50 "
c) Egy föld béréből	6 "
d) Óra gondozásért a várostól	4 "
e) Tandíj minden idegen és helybeli más vallású tanulótlól fejenként 4 frt, átlag	80 "
f) Az alumnus tanulók tandíjt nem fizetnek, hanem az ünnepi kántálás $\frac{1}{3}$ -da a rectoré, átlag	50 "
g) Stólából, átlag	25 "
h) A Kelemen Benjámin-alap évi jövedelme	10 "
i) A községtől, az államsegélyből	100 frt.
j) Tűzifa évenként 120 ló terű	525 frt.
k) A mézszárszékekben levágott minden nagy marhától 1—1 font hús, játszani menéskor minden városi gyermektől 1 tojás.	

2. A 2-ik tanító fizetése:

a) Lakás és fa átalány mellett az ekklezsia pénztárából	160 frt.
b) Innepi legatio czímen	10 "
c) A községtől, az államsegélyből	140 "
Összesen	310 frt.

3. A tanítónő fizetése:

a) Lakás és fa átalány mellett az államsegélyből	300 frt.
b) Helyi pótlék	50 "
Összesen	350 frt.

¹⁾ Lásd E. K. Tanács 68—1865; 168—1868; 132—1877. jkv. sz. a.

II. TANÍTÓK.

A 16-ik százdból csak egy tanítóról van biztos tudomásunk, a kit tehát ez idő szerint elsőnek kell tennünk, és pedig:

1. *Csanádi Pál* 1595—1597. nov. Valószínűleg a kolozsvári Collegiumból mint iskola főnök rendeltetett Toroczkóra tanítónak. Ezt azon körülményből következtetem, hogy ezután is gyakran lettek az isk. főnökökből itteni tanítók.

Csanádi Pál 1597. nov.-ben visszament a kolozsvári Collegiumba, honnan a következő évben tordai rectorrá neveztetett. Később külső akadémiákra küldetett, honnan 1608. ápr. 11-én hazakeresztvén, a kolozsvári Collegium rectorává s majd püspökké választatott.

2. Kik voltak Csanádi után itteni tanítók 1632-ig, teljesen homály fedí. Csupán 1615-ről jegyezte fel a toroczkói iskola anyakönyvébe a múlt százban valaki *Johannes Albisius*-t, minő alapon nem tudom.

3. *Szentmihályfalvi István* 1632. ápr. 21. — 1634. ápr. 22-ig. Toroczkóra vitetett „pro Ludimagistro“ 1632. ápr. 21-én (fasc. rer. schol. I. 38. l.)

1638. aug. Sztbenedeki papnak íratik. (Tört. Tár. 1884. 549. l.)

4. *Szentváni (Orbán) Tamás* 1634. ápr. 22. — 1639. ápr. 30. Ez 1634. ápr. 22-én vitetett Toroczkóra rectornak (Fasc. rerum scholasticarum. I. 130. l.); de már 1639. ápr. 30-án vissza ment Kolozsvárra a Collegiumba, (ugyanott 167. l.) s máj. 28-án a rector Collaboratornak tette (u. o. 168. l.). 1639. aug. 16-án pedig seniornak választatott (u. o. 170. és 171. l.)

Elmenetele így van bejegyezve 1634. ápr. 22. „in oppidum Toroczkó in offic. Rector. profisc. Megjegyzendő, hogy 1633. junius 18-án lett volt diák. (Fasc. I. 106. l.)

1641. jun. 18-án az Ádámosi Zsinaton pappá szenteltetett. (Prot. Gen. Cons. I. 24. l.)

5. *Zsombori Mihály* 1639—1641. A toroczkói iskola anyakönyve táblájára írta be valaki a múlt százban. Más adatot nem kaptam.

6. *Samariai Dániel* 1642. máj. 2. — 1643. máj. 2. Ennek neve valószínűleg Szemeriai, csak akkor latinosan írták. 1642. máj. 2-án ment rectornak Toroczkóra (fasc. r. scholast. I. 225. l.), de már egy év múlva ú. m. 1643. máj. 2-án visszament Kolozsvárra a Collegiumba (u. o. 228. l.)

1652. jun. 12-én pappá szentelték; 1693-ban Újfalvi pap volt (L. püspöki visitat. jkv. 1692—1720. 51. l.)

7. *Kilyéni György* 1643. máj. 2. — 1645. máj. 2. Ez 1643. máj. 2-án ment rectornak az előbbi helyére (U. o. 288. l.)

Egy Kilyéni Györgyöt 1663-ban az Ádámosi Zsinaton pappá szenteltek.

8. *Andrásfalvi István* 1645. ápr. 26. — Ez kiment a Collegiumból 1645. ápr. 26-án (fasc. I. 256. l.)

9. *Ajtai Miklós* 1653. ápr. 16. — 1657. ápr. A Collegiumból 1653. ápr. 16-án vitetett Toroczkóra (fasc. r. sch. II. 73. l.)

1661. ápr. 7-én mint Várfalvi papot felszentelték.

10. *Bitai János* 1657. máj. 17. — 1665. ápr. Ez 1654. máj. 9-én désfalvi mesternek ment, de visszatért a Collegiumba.

1671. sztmihályfalvi pap volt (Prot. Gen. Cons. I. 82. l.).

12. *Karácsonfalvi János* 1665. máj. 19. — 1669. máj. 1. A Collegiumból 1665. máj. 19-én vitték ki (U. o. 209. l.).

1669. jun. 1-én Városfalvi pappá szenteltetett.

13. *Felvinczi György* 1669. máj. 1-től — 1671. máj. 1-ig. Neve Vinczi változatban is gyakrabban fordul elő. A kolozsvári Collegiumban 1664. aug. 23-án vétetett fel a togás diákok közé. Eddig Tordán tanult.

A toroczkói tanítói állomást 1669. máj. 1-től — 1671. máj. 1-ig foglalta el (f. r. sch. II. 253. l.).

Ekkor vissza ment a Collegiumba, hol a következő évi máj. 27-én iskolai főnöknek (senior.) és a Syntaxis tanítójának tétetett. Ezen fontos hivatalában 1673. ápril. 11-én oly kihágást követett el, melyért a Collegiumból végképpen távoznia kellett.

Ezután azt gyanítom színész lett. Székely Sándor szerint „énekeiről híres volt“. Többek közt ő írta a „Ritkán kellő. Hüvös szellő. Fű tégedet Kolozsvár.“ kezdetű éneket; a „Protonotaria-, a Procuratoria dicsérete“ cz. énekeket stb.

Nevezetes az is, hogy ő kapta az első magyar színigazgatói szabadalom levelet I. Leopoldtól 1693. oct. 23-án, mely a Századok 1887. évi folyamában 147—148. l. egészen közölve van.

14. *Árkosi Dániel* 1671. máj. 14-én ment (u. o. 272. l.). Ez 1668—1670. ajtai mester volt. Vissza menvén a Collegiumba 1670. ápr. 19-én a következő évben toroczkói rectornak vitetett.

1679. jun. 11-én pappá szentelték.

1693-ban Siménfalvi pap volt.

15. *Harasztosi István* ? — 1678. ápr. 21-ig. Ez a toroczkói rectorból a Collegiumba visszamenvén magyar Colláborátorrá lett 1678. máj. 21-én (fasc. r. sch. II. 355. l.).

16. *Szentmártoni János* 1678. ápr. 21-től — 1680. ápr. 24-ig. Árkosi mester volt 8 évig, mikor a Collegiumba visszamenvén isk. főnök lett 1676. máj. 27-én. Innen ment Toroczkóra (U. o. 355. l.).

17. *Köpeczi N. György* 1680. máj. 7. — 1683. ápr.-ig. A Collegiumból ment ki 1680. máj. 7-én (fasc. r. sch. II. 374. l.).

1683. ápr. visszament a Collegiumba isk. főnökségre. Később tordai rector.

18. *Bölöni Ferencz* 1683. ápr. 24-től — 1685. ápr. 24-ig. A Collegiumból ment 1683. ápr. 24-én (u. o. 387. l.).

1687. jul. 1-én házasodott Toroczkón (fasc. r. II. 436. l.).

19. *Bölöni Kisgyörgy Dániel* 1685. ápr. 24-től — 1688. ápr. Innen papnak ment. Felszentelték 1712

20. *Köpeczi Sámuel* 1688. ápr. 23-tól — 1690. ápr. 1687. szept. 1-től Exactor volt Kolozvártt — 1688. ápr. 23-ig (u. o. 437. l.).

Egy Köpeczi N. S.-t pappá szenteltek 1692-ben, de erről az iratik a fasc. r. sch. II. 489. l., hogy a Collegiumból papnak megy Kolozsra, apja helyébe 1691. jan. Lehet, hogy Toroczkóról jött vissza a Collegiumba.

21. *Désfalvi V(eres) Tamás* 1690. ápr. 30-tól. Mint iskola főnök ment a Collegiumból. 1690. ápr. 30-án (fasc. r. sch. II. 376. l.).

Ezt 1694. jun. 20-án pappá szentelték, még pedig a püspöki visitationális jegyzőkönyvben 1694-ben Várfalvi papnak íratik, honnan Abrudbányára ment papnak.

22. *Huszár Pál* (n.-ajtai) 1694—1704. ? Meddig volt itt tanító, arra adatokat nem kaptam. Valószínűleg ezen hivatalában halt el, legalább a papok közt neve nem fordul elő.

23. *Kövendi (Gál) György* 1704. nov. 3. — A Collegiumból rectornak ment Toroczkóra 1704. nov. 3-án kibúcsúzáván (fasc. r. schol. III. 136. l.). További sorsa ismeretlen.

24. *Solymosi János* 1710. ápr. 25. A Collegiumból mint exactor ment 1710. ápr. 25-én (fasc. r. IV. 69. l.).

25. *Gyergyai Pál* 1713. ápr. 20-tól — 1714. ápr. 1-én. Togás diák lett 1707. sept.-ben. 1711. ápr. 20-tól — 1713. ápr. 20-ig Kolozsvárt iskolai főnök és tanító. Ekkor ment Toroczkóra tanítónak (fasc. r. IV. 143. l.).

Csak egy évig volt ott, mert 1714. ápr. 1-én visszament Kolozsvárra, hol elvette az ez évi márt. 5-én elhalt Eperjesi István nevű gazdag és tekintélyes polgárnak s városi hadnagy vagy akkor bírónak Sára nevű leányát, özv. Dersi Sámuelné. Ennek halála után Wiszowáty András lengyel unitár. pap özvegyét Rázmán Krisztinát. Mint az ekklézsia buzgó gondnoka s városi senátor meghalt 1751. jul. 5-én. Apja volt Gyergyai Péter, a ki Bözödről Kis-Solymosba Simó Kata nevű jószágos leányra házasodott; Pál 1715-ben osztozott meg a bözödi belső és külső fekvőkön Gergely és Mihály nevű testvéreivel. Nagypja Mihály 1652. jun. 26-án armálist kapott Ploestben II. Rákóczy Györgytől mintegy 90-ed magával.¹⁾

¹⁾ A kolozsvári derék Gyergyai család leszármazása Páltól így áll:

Gyergyai Pál.

1-ső neje Eperjesi Sára

Pál Komjátszegi Hedviga		László Fekete Mária		Krisztina Árkosi Ferencz	
Pál Hedviga		Barra Krsztina		Krisztina	
Zilahi M. Tordán	Bodor Józsefné	1. Susa, László,	Ferencz	Sztkirály Mózes	
		1. Agoston József	Róza	Krisztina	
		2. Csehi Sándor	Juli	Sombori N.	
Róza	Borbára	Dr. István Csehi Ágnes Csehi Sán.		Krisztina	
Dr. Bartok József Bartha Ist. Az 1889. elhalt		Gyöngyösi I.-né Szak. Póli		Pataki László	
Dr. B István nagy atyja		Mili	Béla	Sándor, Berta	
		Fikker Berta			
Mózes	Susika	Róza	Biri		
Teleki Póli	Gyergyai Ferencz	Nemeyei János	Bokros Lajos		
Biri	Klára	Róza	Susa	Anna	
Gyergyai Samu	Sándor István	Fejér Márton	Árkosy Lajos	Ferencz József püspök.	
Árpád.					

26. *Fejérvári (Borbély) György* 1714. ápr. 12-től (f. IV. 157. l.) — 1719. A Collegiumban volt Exactor poesis és Syntax. tanító.

1719-ben beköltözött Kolozsvárra s keresett ügyvéd lett.

Fejérvári Sámuel kolozsvári pap és tanár valószínűleg ennek volt fia.

27. *Almási János* 1720. ápr. 25-től (u. o. 240. l.) — 1723. ápr. Igen szép író volt, diák korában a nevezetes okmányokat s 1718—19-ben a felterjesztéseket vele írták le.

A Consistor. előtt ekkléziát követett.

Az egyházi szolgálatból 1723. ápr. kilépvén Tordára telepedett, hol senator volt. Mint derék polgár meghalt 1756.

28. *Ajtoni János* 1723. jun. 29-től (fasc. IV. 300. l.) — 1727. ápr. Toroczkói rectornak íratik a püspöki visit. jegyzőkönyvben is. (1692—1725. 164. l.). Ez is Tordára telepedett.

29. *Czukur György* 1727. máj. 4. — 1730. ? ápr. A kolozsvári Collegiumban isk. főnök volt s mint ilyen ment Toroczkóra tanítónak 1727. máj. 4-én (fasc. r. sch. IV. 388. l.).

Híres, jeles tanító volt, de gazdaságra és kereskedésre adván magát, hivatalát elhanyagolta, miért az ekklézia keményen megtámadta, Bencze Pált reá költöztette, mikor is beköltözvén Kolozsvárra, a törvényből vizsgát tett s keresett ügyvéd lett; meghalt 1756-ban.

30. *Ajtai Mihály*. A toroczkói isk. anyakönyv szerint.

31. *Bencze Pál* 1739. ápr. — 1743. jul. 1-ig. Mint isk. főnök ment ki 1739. ápr.-ban (fasc. r. schol. IV. 614. l.). A pestis miatt oct. 1-én búcsúzott ki (Exact. Matr. 82. l.).

H.-Almási Bencze András papnak volt a fia; jeles készütségű jó tanító. Tordára ment papnak 1743. jul.

32. *Kovácsi Tamás* 1743. jun. 30. — aug. A kolozsvári isk. főnöki hivatalból 1743. jun. végén rendeltetett ki, de már aug. végén akadémiára küldetett (fasc. r. sch. IV. 660. l.). Kolozsvári pap lett.

33. *Bencze József* 1743. sept. 7-től — 1756. ápr. A fennebbi Bencze Pál testvére volt s a Collegiumból 1743. sept. 7-én ment Toroczkóra (fasc. r. sch. IV. 659. l., seniori matr. 101. l., Exact. matr. 112. l.).

1756. ápr. Tordára vitetett papnak.

34. *Uzoni F. István* 1756. ápr. 29-től — 1760. ápr. 24-ig. Toroczkóra ment rectornak 1756. ápr. 29-én (fasc. V. 131. l.).

Gyergyai Pál, 2-ik neje Rázmán Krisztina
Előbb Wiszowáty Andrásné

Mihály

1. Teleki Biri

2. Teleki Susa

Ferencz   Krisztina   Samu
Bartha Susa   Füzi János   Gyergyai Biri

Árpád

A toroczkói iskola matrikulája táblája így írta be nevét sajátkezűleg: „Stephanus F. Uzoni de Bölön“. Nevezetes egyh. író.

Innen papnak ment Toroczkó-Sztgyörgyre 1760. ápr. 24-én.

35. *Koncz Mihály* 1760. ápr. 23. — 1766. ápr. 24-ig. A Collegiumból 1760. ápr. 23-án vitetett ki (f. V. 201. l.).

1766-ban lemondván, Tordára saját házába költözött, tordai polgárrá lett s mint ilyen a tordai kánterságot is vitte egy ideig.

36. *Almási Ádám* 1766. ápr. 24. — 1770. ápr. A Collegiumból mint isk. főnök ment Toroczkóra (fasc. V. 382. l.).

Innen ment papnak Kövendre, innen Kolozsvárra.

37. *Koncz Gergely* (n.-solymosi) 1770. ápr. — 1778. ápr. Várfalvára ment papnak 1778-ban, onnan Toroczkó-Sztgyörgyre. Volt köri esperes is.

38. *Vida Mihály* (s.-sztkirályi) 1778. ápr. 14. — 1780. ápr. Mint isk. főnök ment ez is ki.

Innen ment papnak Ar-Rákosra, onnan Sztmihályfalvára.

39. *Márkos György* (cs.-sztmártoni) 1780. ápr. 26-tól — 1781. Ez is isk. főnök volt Kolozsvárt.

1781. sept. 28-án külső akadémiákra küldetett, honnan hazajövén, Kolozsvárt lett theol. tanár s később pap.

40. *Szabó Sámuel* (abrudbányai) 1781. sept. 1. — 1787. A kolozsvári ekklezsiában 1777—1781. 2-ik kántor volt, mintilyent rendelte a Zsinat toroczkói tanítónak (Prot. Gen. Cons. III. 55. l.). E hivatalból a II. József császár által rendelt földmérés eszközlői közé lépett; 1790. saját költségén német egyetemekre ment, és lett a sz. kereszturi gymnas. első rectora.¹⁾

41. *Ferenczi János* (alsó-járai) 1787. — 1789. jul. 1. Két évig volt tanító, a mikor helybeli papnak választatott. 1794—1815. kolozsvári- s végre ismét toroczkói pap lett.

42. *Brassai Sámuel* 1789. jul. 23. — 1799. ápr. 24. A kolozsvári Collegiumban iskola-főnök és köztanító volt. Ez állomásról rendeltetett a toroczkói tanítóságra 1789. jul. 23-án (f. r. sch. VI. 483. és 500. l.). Keze alatt az iskola visszanyerte régi jeles hírnevét.

Innen ment papnak Toroczkó-Sztgyörgyre s onnan Szentmihályfalvára.

43. *Székely János* (tordai) 1799. ápr. 24. — 1812. ápr. 24. A kolozsvári Collegiumból mint köztanító vitetett ki.

Az E. K. Tanács 1812. febr. 23-án a szindi papságra rendelte. (Prot. Gen. Cons. VII. 43. l. 72. sz.)

44. *Sebess Pál* (k.-solymosi) 1812. ápr. 25. — 1844. ápr. 24. A Collegiumban a Syntaxis oszt. tanítója volt.

Sebess Pál az ország leghíresebb tanítói közé tartozott; a toroczkói iskola az ő idejében, mintául tekintetett, a szigorú fegyelem mellett lankadatlan volt a tanításban és erkölcsi nevelésben, sok jeles ember került ki keze alól. A kik alatta tanultak, ma is hálá-

¹⁾ Életrajzát Sándor Jánostól lásd Ker. Magvető 1874. 105—117. l.

val emlegetik. Tanítványai számára írt erkölcsi szabályokat is, mely kinyomatott Kolozsvárt ily cím alatt: Praecepta morum.

Elő neje: Simon Kata 1828. oct. 9-én elhalván, elvette toroczkói Vajda Susánnát, egy kitűnő háziasszonyt, és anyát, a ki 1886. jul. 28-án halt el 82 éves korában. MUSA nevű igen szép leányuk viruló korában elhalván; 2 fiuk maradt Dr. Sebess Károly pesti orvos-tudor és Sebess Pál ministeri tanácsos.

1844. ápr. 24-én nyugalomba vonult saját házához, de 1850. ápr. 6-án az F. K. Tanács a tordai gymnas. mellé igazgatónak nevezte ki (21. és 27. sz. a.).

45. *Győrfi József* (k.-kadácsi) 1744. máj. 11. — 1862. ápril. 24. Buzgó, pontos lelkiismeretes tanító volt; méltó utóda Sebess Pálnak. Sinfalvára rendeltetett papnak, honnan 1876. ápr. 24-én nyugalomba lépett. Meghalt Tordán 1889. febr. 17-én 73 éves korában. Neje: Tobis Susánna, kitől maradt egyetlen fia: József hírlapíró.

46. *Egyed Ferencz* (dersi) 1862. jul. 26-tól — 1863. sept. 1. A Collegiumból ment tanítónak, innen Városfalvára papnak, innen pedig H.-Sztpálra.

47. *Szatmári Mózes* (kövendi) 1863. sept. — 1866. sept. 1. Innen Csegezbe s onnan Szindre ment papnak.

48. *Léltai Domokos* (kövendi) 1866. sept. 1. — 1870. jul. 1-ig. Papnak ment Toroczkó-Sztgyörgyre, onnan Sinfalvára.

49. *Molnár János* (f.-szováti) 1870. jul. 10. — 1873. jul. 14-ig. A szováti papnak Molnár Miklósnak fia Ádámosra ment papnak.

50. *Pálfi János* (gagy). A cholera miatt 1873. oct. 1-én ment Toroczkóra a Collegiumból, hol mint iskola-gazda példás jó rendet tartott. 1876. sept. 1-ig egyedül tanította a fiúiskolát. Ekkor az iskola községivé lévén, az eddigi leányisk. tanító Csegezi Sándor, a fiú-iskola mellé 2-od tanítónak tétetett, kit 1880. febr. 12. Vaska Béla váltott fel, a ki 1887. jul.-ban s.-szentkirályi papnak menvén, helyét Derzsi Domokos eddigi gagy tanító foglalta el.

A tanítónők voltak: Pál Róza 1876. sept. 15-től később Kántor Józsefné, Koszteczy Anna, Vaska Béláné, Tana Lujza 1887. sept. 1-től.

Ez iskola és tanítói százévek óta alig méltányolható szolgálatot tettek a hazának és nemzetnek ezen egyik legfontosabb helyen. Toroczkó lakói mindkettőt hálára kötelezték.

A hálás megemlékezésnek némi jelét akartam én is adni, a ki pályám alapját szintén ez iskolának köszönöm.

BENCZÉDI GERGELY.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

CXXIV. *)

**A belső-magyarutczai unitárius templom fundamentuma le-
tétéle alkalmával július 16-án 1792-ben püspök Lázár István
által mondott beszéd és könyörgés.**

Ama jeruzsálemi igen dicsőséges első templomot építeni akaró bölcs királynak, a Salamonnak szavai: *Mostan az én Úram Istenem nyugodalmot adott énnekem minden felől* elannyira, hogy semmi ellenségem, és senkitől semmi bántódásom nincsen. Annak okáért ime azt gondolom magamban, hogy én építsek házat az én uramnak Istenemnek nevének *1. Kiv 5: 4. 5.* Szerelmesim az Urban! A szónak ereje s jedzése szerint *Salamon békességes: Jeruzsálem pedig Békesség látását tészén.* Salamonok vagyunk tehát mi is egygyenyeggyen, ha békességesek vagyunk; e mi városunk pedig, ha vagyion benne békességnek látása s érzése, valóságos Jeruzsálem. A melyben midőn te is kolozsvári máter eklézsia a Te Uradnak Istenednek, nevének házát vagy templomát építeni szándékozol, nemde nem méltán magadéva teheted-é a bölcs Salamon mindjárt említettem szavait? Adott ugyanis mostanában tenéked a te Urad Istened békeséget, adott nyugodalmat, minderfelől annyira, hogy mostan immáron semmi ellenséged és senkitől semmi bántódásod nincsen. Békességet bizonyára és nyugodalmat adott a mi édes hazánk s ebben nekünk is unitáriusoknak az Isten, a midőn valamint a közelebbről már boldogult, úgy szintén a mostan dicsőségesen uralkodó felséges királyok s örökös fejedelmeink a maga szentséges kezeiben volt és lévő sziveket, nemes hazánk gyökeres és annak állandó békességére, ebből folyó boldogságára egyenesen szolgáló törvényeinek előbbeni erején helyben állítására kegyelmesen hajtotta s ennelfogva amaz ártalmas, és édes hazánkat is eleitől fogva igen sokat puszt-

---

*) 1716-ban elvételén Kolozsvárt az unitáriusoktól a piaci nagy templom, melyet 150 évig birtak s 1667-ben egy égés után újra építettek, a minden javaiktól megfosztott és üldözött unitáriusok egy darabig magán házaknál és az úgynevezett Salamon templomában, egy teremben tartották istentiszteletüket, míg végre a száz év vége felé új templomot emelhetnek rendes istentisztelethelyül a belmagyar utczában E templom alapköve 1792-ben, tehát éppen most száz éve, tétetett le. E nagyjelentőségű mozzanatnak okmánya e két adat, melyeket itt közlünk. A templom 1796-ra készülvén el, fennállása és megnyitása nagyszerű tényét a mai nemzedék négy év múlva ünnepelheti. Szerk.

tított ellenkezéseket a keresztény lelkekből kioltatta, és mint a királynak az országgal, mint pedig ennek alsó, közép és főfő rendinek is, egymással sziveket, lelkeket egyben kapcsolta, s egyszersmint hozzánk is édesítette. Melynek bizonyos következése azon siralmas időknak is (melyekben keservesen emlékeztvén régi boldogságunkról, könnyes szemekkel néztük az ISTENI tiszteletre különösen épített ház nélkül való . . . .) a mi Isten dicsősége előmozdítására törekedő szabadságunk megadattatása által lett azon elenyészése, mely szerint se felséges királyunktól, se örökös fejedelmunktől, sem országunk főfő, közép és alsó rendeitől, semmi bántódásunk és semmi akadályoztatásunk nincsen: sőt ellenben mint azok hozzánk hajló sziveknek édes gyümölcsét is kostoltuk: azoknak bővebb gyümölcseihez is egész reménységgel vagyunk. Ugyanis ha 3 Egyiptusi király kész volt segíteni Salamont az Isten temploma építésiben, mit nem remélhetünk a mi kegyelmes királyunktól, mint hazánk édes Atyától? Mit nem remélhetünk a mi édes hazánk főfő minden rendeitől, s abban minket is szerető s hozzánk jó szivet mutató keresztény febarátainktól? kiknek hozzánk édesített indulatjokért dicséret, dicsőség legyen Istenünknek! És ezek már szerelmesim azok, melyeknek méltó meggondolások szülte bennünk azt az indulatot, mely szerint mi is a mi Urunknak Istenünknek neve dicsőségére ez helyen elmivezett templom és torony építéséhez fogunk, remélvén, hogy ha szinte nincsen is, e munkához megkivántató elég ereje, s költsége szent Gyülekezetünknek, mintazonáltal a ki el kezdette bennünk a jót, ugyanaz bennünk azt tökéletességre is viszi. Azért is, midőn részszerént már indult, nagyobb részben pedig szintén indulni akar a fundamentum: Jertek szerelmesseim menjünk Istenünkhöz a segedelemért rövid fohászkodásunk által s így imádkozunk felséges istennek:

Felséges Isten! mi reánk vigyázó kegyes Atyánk s dolgainknak segedelme! mindeneket te birsz és igazgatsz; az embereknek minden igyekezete a te segítséged nélkül hiába való, munkája s fáradtsága haszontalan, sőt a munkást is megszégyeníti; te uram minden mi utainkat és ősvényeinket is intézed, gondoskozásainkat, melyeket a te szent nevedben felveendők vagyunk, nem nézván egyenesen a te nagy nevednek felmagasztalására, nézván arra, hogy alkalmazatosok lehessünk a te dicsőségedre, imé a te szentséges nevedbe kívánjuk megvetni a te dicsőségedre ezen helyen építeni elintézett templomnak s toronynak alsó fundamentumát. Légyen azért kedves te előttem a mi igyekezetünk, kedves légyen munkánknak ezen kezdete, s annak mindvégiglen is legyen véllünk segedelmed, véllünk legyen Isten gondviselése és a te jobb kezenednek segedelme, pótolja ki kölcségünket, egyszersmind pedig munkásink is, tetőled oly erővel, s buzgósággal megáldatva legyenek, hogy hivatalokban igazán igyekeztvén s tökéletesen munkálkodván, megbizonyosodják annak végén, hogy mi ő véllék egyetemben az Urnak munkálkodtunk és így meg ne csufoltassunk azzal: Ezen gyülekezet kezdet építeni, s nem tudta

elvégezni; hanem sőt inkább nyilvánvaló legyen az, hogy erős torony az urnak neve, és a ki ahoz folyamodik s ragaszkodik meg nem szégyenül, hanem sőt inkább megtartatik s boldogíttatik. Hallgass meg minket édes atyánk ezekben, sz. fiad a *Jézus* nevében

Ammen.

Ekkleziásiai levéltár fasc. XXXIII. nro 11.

Közli: FERENCZ JÓZSEF.

CXXV.

A belső magyarutczai unitárius templom alapjába tett emlékirat.

In Sepiternam Memoriam.

Religione Unitaria, contradistincte ad Trinitariam ita nominata, licet natales suos Jesu Christo et ejus Apostolis debeat, Claudiopoli tamen circa Annum 1540, coepit propagari, a quo Tempore, ad praesens usque, plurimas quoad Sacra sua, Scholam item, ut et Politicam Civitatis Directionem, subivit Vicissitudines. Enimvero 1-o: Quoad sacra attinet; Tanta prope ortum suum erant ejusdem Incrementa, ut mox sub decursu ejusdem unius Lustris, tota Civitas è Lutheranis, paulo ante a R. Catholica Religione deficientibus, ad Unitariam transiverit, cooperantibus aliquot Viris, maxime vero Francisco Davidis, qui etiam e Reformato Unitarius factus, posteaquam super Lapide, quodam tunc in Platea Thordana, exposit autem nostris etiam temporibus, in illius anteriore angulo jacente, diu concionatus fuisse, publicò Plebis Audientis, quin etiam Plebani Civitatis Caspari Ilélthi vel Helthai applausu deductus est ad Templum Cathedrale in Foro situm, eo ad huc tempore, quoad structuram imperfectum, ubi cathedrâ ipsi oblatâ, tanta multitudo Religionem Unitariam amplexa est, ut non tantum Domus Parochialis Plebaniae cum Templo cathedrali manserit apud Populum, jam tum Unitariam Religionem profitentem, sed et Templum idem Forense, mox ambitu quoque Officinarum mercatoriarum circumdatum, cum ricino eidem Templo novo, jam nunc desolato, majori ex parte aedificatum fuerit. Verum mox anno scilicet 1572. Joanne Secundo Sive Joanne Sigismundo Rege, ac Principe Transsylvaniae Unitario Fatis cedente, omnis Res Unitariorum declinare coepit, adeo quidem, ut iidem, Divo Carolo Sexto regnante, post perpassas Vicissitudines varias, ad extremum, gravi quoque Executione militari, jam tum tridua vexati, praedecarata duo Tempia, Anno 1716. 30-a marty, una cum Templo tertio in-Suburbio, vico scilicet S. Petri, pariter majori ex parte ab ipsis extracto ac aliis Bonis quam plurimis sibi propriis, Venerabili R. Catholicae cedere debuerunt, Unitariis sine exercendorum Sacrorum

publicorum, in aedes privatas Ecclesiae ipsorum privatas proprias Plebis tamen vix capaces sese recipientibus, ac hodiedum in duobus oratoriis ex iisdem aedibus eum in finem successive adaptatis, maximo satis ipsorum incommodo Sacra sua publica exercentibus. Cui malo medendi proposito, Templum Honori unius Veri Dei Sacrandum, eodem opitulante, Rege, Legeque ac Regno faventibus, hoc in Loco aedificare decreverunt Unitarii:

In cujus Fundamentum Lapis hic, manibus Superintendentis Stephani Lázár, Anno 1792. die 16-a July positus est.

2-o: Quod Scholam attinet: Anno 1557. Serenissimae Reginae Isabellae, Genitricis Joannis Secundi Sigismundi publico quoque Regnicolarum consensu, in Comitibus Thordam ad 1-m Juny indictis Claustrum Dominicanorum Claudiopoli in Arce véteri situm, in Scholam Unitariorum publicam conversum exstitit, Sacra Reginali Majestate, Quartam Decimarum Territorii Claudiopolitani, in rationem ejusdem Scholae, Benignissime conferente; (cujus Donationis meritum, non tantum Lapidi incisum, qui lapis ambitui Templi Cathedralis, super Porta nunc clausa versus meridiem caracteribus jam nunc erasis Templum ipsum respicientibus impositus fuit) verum etiam Domus Senatoriae, seu Curiae Claudiopolitanae Parieti, idiomate Latino et Hungarico ad legendum sub his verbis appensum conspiciebatur: *Donatio Regia, Sum Haereditus Scholae hujus, et Pauperum, qui comoda mea alio averterit haec et Similia, deletur ex Libro viventium, et memoria Hominum*, Anno Domini 1557. Quam Reginalem Collationem, Divus etiam Joannes Sigismundus, obtento Principatus Regimine, nova Donatione munivit Anno 1562. 1-a Sept. Albae Juliae. Eandem successive Serenissimis quoque Transylvaniae Principibus Stephano Báthori A. 1571. Christophoro Báthori A. 1576. ac Gabriele Bethlen Anno 1626. confirmantibus; verum, regnante Transilvaniamque tenente, Divo Leopoldo I-o Romanorum Imperatore Augustissimo; Scholam eandem Unitarii pro Devotione obsequiali Summo Principi debita, in rationem, instituendae Juventutis catholicae R. R. P. P. Societatis Jesu, jam abolitae cesserunt A. 1693. 10-a 8-bris, pro eadem, Sua Majestate ssma consentiente, J. Status et ordines Transsylvaniae, medio illustrissimorum Commissariorum ad id ex 4 receptis Religionibus Deputatorum, utpote: Illustrissimi quondam Stephani Haller, Spectabilium item ac Generesorum quondam Georgii Wass, Pauli Suki & Tobiae Fleischer tres Domus Privatorum in Serie Domorum e regione, Templi Forensis tunc Unitariorum, versus occidentem, juxta invicem in vicinitatibus Domorum Plebaniae et Spectabilis quondam Andreae Toldalagi Florenis Hungar. 6300 coemptas Unitariis in Scholam eorum assignaverunt: At quia Cubicula in iisdem reperta numerosorum Scholae civium incapacia, proque institutione eorum incommoda fuissent, Ao 1694. coeperunt Unitarii propriis partim, partim vero ab J. Tranniae Statibus et ordinibus collatis Sumptibus, in praedeclearatis Locis, a primo lapide nova Fundamenta commodioris Scholae ponere, cujus aedificatio subsequentibus Annis absoluta quoque fuit. Verum mox, Anno nimirum 1718. die 1-a

Aprilis, sub comminatione gravis executionis militaris demandatum fuit miseris Unitariis, ut haec quoque Schola evacuaretur, et Scholastica ipsorum Juventus inde emigraret, quamobrem hanc etiam Scholam una cum portionibus possessionariis in J. Comitatus Torda, Kolos, et Szolnok Interiore, per Ecclesiam Unitariam, proprio ejusdem aere, Jura Hypothecario acquisitis, ut et Typographia, molendinoque trium Rotarum ad S. Petrum erecto, Dominis R. Catholicis, quasi pro Doti Templo cathedralis per eosdem praevio modo occupati, Praetendentibus, Die 2-a Mensis et Anni praescriptorum cedere debuerunt Unitarii, Studiosam Juventutem Suam in aedes ad Latus Templi isthic fundati, accidentale intermedio vico publico sitas, ac propriis Unitariorum Sumptibus acquisitas transponentes. In quibus pro habitatione, institutioneque Scholasticae Iuventutis successivis temporibus, quantum id hactenus fieri potuit, adaptatis, ac nomine Collegii Unitariorum insignitis, hodieum etiam Iuventus ipsa, in pietatis et scientiarum cultura manuducitur munere Rectoris quidem R. R. ac Clarissimo Unitariorum Superintende Stephano Lázár, Professorum autem: In Physica et Mathesi eodem Rectore, in Theologia Clarissimo Georgio Markos, in Logica, Metaphysica, moralique Philosophia, nec non Lingva Germanica, Clarissimo Josepho Pákei, in Historicis vero, ut et Lingvis orientalibus Clarissimo Sigismundo Nagy fungentibus.

Denique 3-tio: Quoad Politicam Civitatis Claudiopolis Directionem: Haec quoque, a tempore, quo Cives Unitariam Religionem modo prae declarato amplexi fuere, inter multos etiam Armorum Strepitus, ac miserabiles Regni mutationes constanter mansit apud Unitarios tamdiu quidem, donec sub Principibus Georgio Rákotzi I-o et II-o auctis Reformatae Religionis Incolis, dimidiam partem Senatus, aque ac Centumviratus Claudiopolitani, iidem Domini Reformati certis sub conditionibus ingressi tamdiu tenuerunt, donec pariter multiplicatis D. D. R. Catholicis Claudiopolitanis, hi quoque A. 1717. Ius in tertiam partem magistratus atque Officiolatus, ut et Centum Viratus Succedendi sub Principatus Gubernatore Exllmo quondam Comite Sigismundo Kornis nec non Tranniae J. Militiae Commendante Generali Comite a Steinville obtinuerunt. Ab hoc itaque tempore ad omnia Officia Civitatensia Cives fatarum Statim trium Religionum, Unitariae nimirum, Reformatae, et R. Catholicae aequali Numero tamdiu admovebantur, donec adhibitis eum in finem moliminibus, ad emersas a parte Unitariorum in Officiis Vacantias, Civium Catholicae Religionis pedetentim facta Suffectione, Unitarii ex Officiis et Servitiis Regiis quemadmodum tota ferme in Trannia, ita speciatim Claudiopoli quoque, usque ad annum 1780. prorsus excluderentur.

Tum vero, ut et Temporibus ad praesens usque successivis, in consequentiam Altissimorum Rescriptorum, Decretorumque Regionum, a divis Imperatoribus, Regibus ac Principibus Josepho videlicet et Leopoldo Secundis, Conclusorum item a Congregationibus Marchalibus, ut et Articulorum Diaetalium, ab Incltyis Principatus Statibus et ordinibus super legali Diplomaticaque Idoneorum cujusvis Religio-

nis Receptae Idoneorum, ad quaelibet officia Servitiaque Regia applicatione, Benignissime Gratioseque emanatorum, ac jam Gloriossima Regnantis Majestatis quoque Francisci, in Regem Hungariae, die 6-a proxime praeteriti Mensis Juny solemniter coronati, velut Tranniae Principis Haereditarii, Oraculo Regio Clementissime confirmatorum, Unitarii quoque, prius quidem ad Subalterna, proximius autem ad Dicasterialia etiam Officia coeperunt admoveri, ut adeo de praesenti non solum in comitatibus, Sedibusque Siculicalibus, Civitatibus item, ac Oppidis Nobilibus ac Privilegiatis habeantur Vice Comites, Vice Judices et Perceptores Regii, Indices Ordinarii Notarii et V. Judices Unitariae Religioni addicti, verum in Excelsaque Cancellaria Transylvanico Aulica Thomas Gáll de Kövend V. Protocollistae, in Tabula autem Regia Samuel Sárosi de Poka, antea Vice Judex Regius Assessoris ordinarii muniis actufungantur, ad hoc Andrea quoque Kökösi de eadem adhuc dum Vice Directoris Regii Officium tenente, resoluta, ac etiam confirmato existente, speciatim autem Claudiopoli, Moses Barta Senatoris simul et Requisitoris Conventualis, Franciscus Rákosi et Martinus Ágoston Divisorum, et hic etiam Procuratoris Fiscalis, Stephanus Ágoston Orphanorum Inspectoris, Ladislaus Gyergyai V. Judicis, Joannes Kecskeméti Confrontatoris, Samuel Veress Directoris, Josephus Szikszay Chyrurgi Publici, Joannes Szakáll Auri Camboris Regii, ac denique praeter recensitos alii etiam plurimi Centumviratus munia habeant: quae omnia, uti et caetera quaevis Cittis ac etiam totius Patriae emolumenta, cum in fundamento Benignitati ac Misericordiae Solius Dei Patris attribui debeant, Huic sit Laus, Honor et Gloria in Sempiterna Secula! Amen.

A Kolosvári Unitarium Templom építése kezdetekor, kik voltak az Eklésia előljárai &c. meg iratott, 's kőre metzetett, melly a' Templom Fundamentumában tétettetett, és leiratott Déákul illyen modon:

Ecclesiarum Unitarium Supremis Curatoribus Francisco P. Horváth, et Mich. Torotzkai, Superintendentente Stephano Lázár, Generali Notario Josepho Pakey; Ecclesiae Unitariae Claudiopolitanae Parochis, Adamo Almási, et Georgio Márkos, Curatoribus Stephano Bartha, et Francisco N. Rákosi, Consistoribus Martino et Stephano Ágoston, Michale Sala, Steph. Siko, Joanne Pakey qui et Notarius, Laurentio Kovátsi. Joan. Szakáll, Dan. Martino et Joanne Kecskeméti, Francisco Fekete, Joh. Sombori et Dionisio Jóó, utrisque etiam Perceptoribus, Mich. et Josepho Nagy, Dániel Mátéfi, Mich. et Ladislao Gyergyai, Joan. Komjatszegi, Andr. Miko, Mart. Szombati, Samuele Hints, et Joanne Stamp. Aedituis Mich. Brassai, et Gabr. Sintzki, Cantoribus Moysé B. Siménfalvi et Mich. Bartok existentibus, Lapidem hunc pro primo Fundamento Turris, Templi, in honorem Unius veri Dei Sumptibus nominatae Ecclesiae, opera Architecti Antonii Török extruendi, Titt. Superintendens Anno Domini 1792. die 16-a July manibus posuit Stephanus Lázár, praemissa oratione precatória, multis confluentibus Ecclesiae Viris.

BRASSAI SÁMUEL ALSÓ-SZT-MIHÁLYFALVI PAP LE-
VELEI SEBES PÁL TOROCZKÓI ISK. IGAZGATÓHOZ

1830—1836.

VIII.

In Vico-Sti-Michael, 9-a X-bris 1831.

Tisztelt Rector Ur!

Már ma abusussá vált sok dolog — tudja hogy a' Gyermekek így Conjugálnak (Déákizálok a hajdani hangon) Ego Amo — én szeretek 's — e' pedig nem jo — mert ezen szoban szeretek — benne vagyon az *Én*, 's a' midön a' Gyermekek így tanittatik olyan rosszul szokik, hogy magyarul beszélvén el-árulja magát hogy tejjel bé szivott nyelvit nem tudja. Az Ur is protestál 's nincsenl menti magát — a' mikor van modja, hogy minden meg erőltetés nélkül egyik szobáját könyvel meg töltse, különben hitesse el magával hátra marad. Ha magyarul akar meg tanulni, szerezze meg a' Révai Grammatikáját — abból ki fogja tanulni, hogy így kell ki tenni a' *Keresztyén Pap Ékessége* — nem ékességei. Egy Ember felöltözik ékes Ruhában — 's a' mondatik szép öltözettye van, nem öltözetei vagynak — A' másban: — nem kell az ő Istenét hanem tsak: *Istenét igazán tisztelő és azért Istenől viszont meg tiszteltetett keresztyén* sat. Látja éppen így járnak sokan a kik németből forditnak — minden rendből tsak nemki tetszik; hogy sem magyarul, sem németül nem tudnak. Ezen igasságát láthatta az Ur a' Bajza Criticájából — a' Döbrentei Urnak adott válaszból vagy felelethől. Pesti Theologiae professor Szalay Ur kezdett most kiadni prédikátziokat — az első darab már ki jött, ezt szerezze meg az Ur, sok hasznát fogja venni. Hát az Áhítatosság oráit 8 darabban meg vette-é? Szerezze meg az Ur az Áhítatosság oráit 8 darabban magyarul — 's a' mostan folyásba indult Szalait — minden eddig valokra tégyen petsétet és mondjon le rollok. Német országon a' hol 100 esztendővel ez előtt voltak mi most ott vagyunk — a' Blair első darabja ki van nyomtatva — abból meg lehet ismerni az ő gondolattyait — de mikor megyünk mi oda a' hol ő állott pedig már ő is régi — Én most ismét találtam égy könyvre — melyből ha az Arany váltoné Aszszony a' Télen meg nem hal, 's én is Ta-

vaszt érek, csak azért fel megyek, hogy égy Elmélkedést belőlle elolvashassak előtte, 's reméllem meg hallása még hosszabítja életét. A' könyv 7 darabból áll, minden napra egy egy Elmélkedés van benne, másé nem enyém, a megszerzése tőlem ki nem telik, kötetlen 8 ezüst forint — Egy magyar fordítását megküldvén Kazinczynak ha láthatná az Ur mit tsinált volt vele a' nevezett Tudos Ur, bámulna rajta, az az Ur igazfordító volt nem Nyögő — mint a millyenek sokan vagynak — ma minden biroi szemmel rostáltatik meg — de így kell bánni a' vakmerőkkel, kik tsak a' magok képzelődések mellett viaskodnak. Ha réa akadok a tudományos Gyűjtemény 1831-re Től második havi darabját felküldem — bizony kár az Urnak Toroczkoit Tanító lévén, hogy nem olvassa a kassai magyar Minervát, Tudományos Gyűjteményt, hiszen a' két rendbelire adhatnának Rf. 12 ppénzben — de hát az oskola számára meg lészen e' szerev Knesnerics; a' mostani Neologusoktól szégyen lesz hátra maradni, alig várom, hogy a' könyv első beszédét megolvashassam. Hát az Urnak a' Hitel hogy tetszik? A' Hitel és a' Világ között lévén még egy darab azt is megolvadni ne mulassa el — hogy mennyen rendre a dolog. A' Sas Czimü havi Irást is szerezzék meg esztendőnként előre ki adván a' 12 darabra a' 8 Rf. ppénzt — álljanak öszve az Urak 20. 's mindenik társ adván 5 Banco forintot lészen 100. 's ezen summával esztendőnként sok szépet meg szerezhhetnek, maradván az Oskolának — Látja ha ma én Sztgyörgyön volnék mind azokat az Ur is olvashatná — de én mikor ök eszembe jutnak csak ezt mondom a Jézussal, a kinek én Tanítványa vagyok: Atyám bocsáss meg nékiek, mert nem tudják mit tselekesznek — vagy tselekedtek — Sokszor tudtam volna én nékiek boldogságokra dolgozni — de nem tudtak megbecsülni, hanem tsak üldözni. Perditio tua ex te O Izrael. Tapasztaltam már annak Igasságát: Nullus profeta charus in sua Patria. Itt eszembe juta a' Kovács Urral valo tanátskozása az Urnak, ugyan írja meg nekem mit akarnak? Ügyekeznek az Urak a' valóságos meg világosodás terjesztésében — egybnek hadjanak békét, nem kell a' hamuvalb takart szikrát bojgatni. Vagyon egy Déák Dogmatica Theologia *Wegscheider* írta, ezt szereztesse meg magának az Ur Burján Ur által, szeretném tudni valjon Kovács Ur látta-é? Kár hogy Hildebrand Ur megholt, nem olvastathatok el vele néhány darab mostanság ki jött könyveket — mind olyanak mellyekkel sympatizál az Aranyváltóné Aszszony, a' mennyire én ismérem egyiknek neve *katholikon*. azok közül — ezen könyvtől a fiam eszembe juta, a' ki jelen vala a Szmihály napi Communio alkalmatosságával a' Templomba — de nem azon czélből hanem tsak hogy Toroczkorá bémenvén éppen Templom ideje vala — kéttség kívül csak elbámult, hogy Communio ideje van — különben ő is Innepi modon öltözött volna; de ugy gondolkodott mintha a' Bétsi Allékon sétálna — a' hol nem sokat nézik ki mitsoda köntösben jelenik meg; mert Bétsben dél előtt modi akár Schlafrockban sétálni — már délután más akkor Innepi modon kell a publicum előtt megjelenni, 's visitát tenni.

Ditsekedik az Ur a' Hitel elolvasásával, de hogy tetszik? halgat rola — már hát a' Világot is olvassa meg — mü most olvasuk, de mig a' Világ olvasásához fogna a' Taglatatot olvassa meg — hiszem az Urto! ezeknek és hasonloknak megszerzése kitelik, minden eröltetés nélkül.

BRASSAI.

A' Conversation Lexiconbol olvasván *Birminghámrol* Angliának legnevezetesebb, fábrikás városáról a' wárwicki Grófságban — melybe van 16 ezer 400 ház 104 ezer lakos — egy közsénnel és vassal gazdag tájék — eszembe juta Toroczko — a' ki még most is ott áll, hol állott mikor a' praetendált vas mivesek a' Manipulatiohoz fogtak. Végye réa az Ur Toroczkot, hogy Krizát a' mostani Thecariust — küldjék el Angliába — égy olyan Toroczko! Ifjuval — a' ki már a' Toroczko! Manipulatiot tudja — ezen Expeditio el végzésével Toroczkon Uj Epocha lenne igen nagy haszonnal — hidje meg az Ur a' mit én irok — ha én ma a Völgybe volnék (de ott a mit itt olvashattam, soha se láttam volna, ugy van tsak volna) — bizony mindent véghez vinnék, hogy ezen Expeditio véghez vitetnék.

IX.

Sz.-Mihályfalva, 9. febr. 1832.

Tiszt. Rector Ur!

Azt a' gyönyörű pártiálist a' völgybeliek nem méltoztatának még fényesebbé tenni — mely Singfalván meginnepelték — Senki jelen nem lévén fogadásom sem tellyesithetém a' leküldettek viszzá küldésében — én tudom nem érem meg a' T. Herepei Temploma meg testesülését, Sajnálom hogy meg nem láthatom a' belső ékeségetis hogy fogja véghez vinni — köszönöm hogy alkalmatosságot adott meg látására — a' Prof. oratioját tsak ált néztem, de mint a többit betűről betűre meg nem olvastam — Nem mert csendesebb elmét kíván az enyimmél — pedig holmiket ki jegyezni-is szerettem volna belőlle a' mellyeket csak az érthet, a' kinek kezén forog a' leg ujjabbkiadásu Conver. Lexicon — a' miket meg kaptam fel hánytam 's megis olvastam idővel mind ki jönnek az azokrol szollo Könyvek, mivel már Németre is jo rendin le vagynak forditva az Originál francia lévén — Még Tudomány Gyűjteményt nem küldheték, de van reménységem hogy első adando alkalmatosság által küldhetek vagy egy darabot fel, egy van nállam mostis de kiadni nem merek.

Vagyon egy folyo Irás ezen czim alatt Orvosi Tár kiadják Bugat és Schedel Doct.-ok — az Irokat nem a nyereség lelke vezérli — ugyan jártassák az Urak ezt hiszem az Uraktól ki telik az — de meg érdemli hogy egyedül jártassa — meg hozatván a' kezdettől fogva — nem tudom más hogy nézi azt — de én — nem tudom ki mondani érzetemet — vagy áljának öszve T. Vajna Urral — credat — annak

olvasása annyi, mint ha egy Tudományos Egyetem halgatoja volna valaki — ajánlom nem egyszer hanem százszor, így szerzi magának az Ember az Aufklärungot (megvilágosodást) ez az Embert leg közelebről illeti — a' test jolléte, hordozza az elme egészben való létit

. . . . — erre legyen elég a' Cornáro példája. Hát hogy vagnak az Urak? Ugyan azt kérdem az Uraknak van modja — Tordán van Theatrum hetenként 2szer 3szor — hasonloképpen Báli gyűlés még pedig fényes, miért nem nézik meg hiszem 3 nap meg esik — így esmeri az Ember a' világot — bizony nem képzeli, hol áll most a' Luxus — nem tsak az Urak, hanem még a' Burgerek között-is. Régen Bor Viz tsak az Urak asztalán volt, ma tuskál benne meg a' Verespataki bányász legény-is — a' nélkül nintsen a' legjobb bornakis kivánt esete — így halad a' világ előre — manem tsak a' Nagyok, hanem a' Láicusokis tudják millyen izü a' punts mandola tej Lemonáde stb. Én most vágnám meg olvasni a' Theschedin Utazását — ezt vegye meg az Ur 's küldje le nékem is — mert én tsak a' más ekejével szánthatok — ilyen a' fátum — tudja az Ur mire kérem — ezt én már Sokszor cselekedtem; de czélt benne nem érhettem — az Urnak járván a' pesti Ujság jegyezze ki számomra mindenkor ha mi valamely Tudományos tárgyrol van benne jelentés, hogy láthassam meg — inkább ha sajuálja pappirosát azt is küldök — ide jár T. Keserü Urnak de sok el tévedvén — miatta nagy hijánt érzek.

A' pesti Jelenkor is meg indula — ajánlom eztis csináljanak a' völgyben egy Társaságot — én lészek az Expeditor — ki veszem pontoson fel küldem — azon hasznat aratván belölle, hogy legalább minden darabot meg láthatok — fél esztendőre Rf. 10. valtoban esztendőre 20. Öt társ lévén könnyen elbirhatják — e méltó arra, hogy minden Pap, Mester olvassa — különben a' neológiával el fog maradni — én ugyan láthatom — de ugy szeretném hogy folytában láthatnám — hidje meg az Ur elolvasok majd egész Levelet kivált a' Társalkodobol 's nem tudom mit olvastam — szépek jók hasznosok — Légyenek jo egészégben! tisztelet mellett kívánnya

a T. Rector Ur

kész Szolgája

BRASSAI.

X.

Hamvas Szeredán Sz.-Mihályfalván, 1836.

Tiszt. Rector Ur!

A' Gyertya kialvasától fogva nem ira az Ur nékem, nem, mert arra méltónak nem tart, mert sem gazdag sem hatalmas nem vagyok — most sem azért mázolok, hogy irjan, hanem tsak némely tárgyakrol említést tészek. Azt gondolám ugyan hogy többet nem irak, mert Miklos Napjától fogva sinlödöm 's csak nem haszonvetetlen vagyok: Annyi időnek lefolyása alatt, még tsak egy vi-

gasztalom se vala. Volna tsak á pinczembe 50-nesekkel? tellyes az Aszok — Sokat tudnék irni — A' fiamnál Kolozsvárt vagyon egy uj Arithmetica a Magyar Társaság által — meg 3. példány egynek Ára 1 frt 40 kr. pp. Végyen el az Ur egyet belőle sőt vennék el mind a' 3-at megküldvén érettek az 5 f pengőben. — Hát a fiam Geográfáját meg szerezvén be vivé é Tanitványi közé —? A' Kolmár Prédikátiói 2. darabban meg vagyon-é ha még nintsen szerezze meg 's mentől többet lehet használja — Nékem sincs meg igaz, tsak a' másé volt nállam darab ideig, de már leszállítottak rola. A' kolozsvári folyo Prédikátori Tárbán a' 6-dik füzetben az Esperes és T. Koronka Uraknak egy-egy Munkáik adatnak ki — már tsak ez is meg szégyenitheti azokat a' kiknek modjok van még is nem gyámolítják ezen hasznos intézetet. — Az előfizetők neveit látván megszégyenlertem magam, hogy oly kevés Unitáriusra akadtam — ilyen annak következése, hogy a' belső Emberek Ujságokat folyo irásokat nem olvasnak. Sokszor akartam én holmit irni a' Társalkodóban — de mégis megtartoztattam magam. A' Vasárnapi Ujság 2 darabja oly szép vala, hogy azon darabok meg érnék a 48 kr. még is közelebb-ről tsak Aranyos Székben hány Minister*) olvassa? A' . . . . meg kerüle-é betegségembe szerettem volna használni — Végye be az Ur a fiam Geográfáját mivel tanitva tanulunk — el fog bámolni — mennyit haladott annak tanitása által; de Tanitványi is meg fogják idővel köszönni, midőn észre vették mi történt velek annak tanitása által. Igaz hogy a' bizony sem rest sem tudatlan Tanitónak nem valo, de a ki arra valo, kár annak használását elmulatni, annyival inkább a' kinek magának is gyermekei vagynak. Legyenek jó egészséggel! Kivánja tisztelet mellet Tisztelendőséged' alázatossa

BRASSAI.

Csináljon ki a' Montesquieure 10 társat a' 3 f 4. pengőben és én meghozatván a' 12 Exemplárt egyet az Urnak adok, egy rendbilit magamnak hagyok.

Hát, már most minekutánya nyugodalmasan megolvashatta a Marton ur Morályát, ugy a' Budai Ferencz Kant rostálását, mit itél az Ur, az Énekes könyv újabb kiadhatásáról? Messze vagyunk még mi attól a mihez közelitenünk kell.

*) Pap.

A NÉGYBETŰS ISTENNÉV MAGYAR FORDÍTÁSARÓL.

A Magyar-Zsidó Szemle 1892. jul.—august. száma dr. Vajda Béla tollából e kérdésről néhány kitünő megjegyzést hoz, a melyeknek egyik célja — szerző bevallása szerint — a szakköröket a kérdés fontosságáról meggyőzni s egyeseket hozzászólásra bírni.

Valóban, e kérdés látszólagos csekélysege mellett is elvi jelentőségü, s mint ilyen a legáltalánosabb érdekü, s annak tisztázása nagyon kívánatos.

Mindaz, a mit a t szerző a tetragrammaton eddigi fordításai, illetőleg körülírása ellen felhoz, oly világos, hogy szó sem fér hozzá. Hanem az ő saját konkrét javaslatára legyen szabad pár megjegyzést tennem.

Hogy a négybetűs istennévnél, mint a szentírás szövegében általában a kethibb, nem pedig a qerê az irányadó, bár az utóbbi a legtöbb esetben igen régi, tiszteletreméltó és értékes hagyomány képét viseli, az világos. Mindazon kísérletek tehát, a melyek a tetragrammaton olvasásában és magyarázásában a qeréből indulnak ki, magától elesnek.

Az is világos, hogy sajátképi értelemben vett tulajdonnév — pedig a יהוה név ilyen — nem fordíttatik s nem is fordítandó. Râ, Ptah, Neith, Nebo, Melkart, Baal, Astarte, vagy Chronos, Odin, Freja stb. nevét lefordítani egy vallásos eposban vagy imában nem jut eszébe senkinak sem. Mert e tulajdonnevek valamelyikének magyarázata az etymologicce egyjelentésü magyar szóval vagy szavakkal nem a fordítás, hanem a magyarázat és körülírás dolga, s teljesen elég, ha egyszer történik, s nem ismétlődik annyiszor, a hányszor az illető tulajdonnév előfordul.

S valóban, bármely más névvel helyettesítjük vagy írjuk körül a יהוה szót, ezzel egy vallástörténeti nagy tényt s egy oly fenséges prófétaí gondolatot homályosítunk el, a mely Izrael sok százéves küzdelmeinek — mondhatjuk — jelszava volt. Mózes יהוה nevében szólott; Elijja, Elisä és a többiek יהוה ügyéért harcoltak lángoló buzgalommal; és később is יהוה nevéért és tanáért haltak vértanui halált hiveinek ezrei; יהוה uralma élte túl Aegyptom, Assur s Babel isteneinek uralmát; יהוה lakhelyéről a Sionból áradt ki a tan és a népek világossága. Hogy minő gondolatokat és érzelmeket keltett e név különféle időkben Izrael kegyeseinek lelkében, azt csak egyes példákból ítélhetjük meg, s már ezért is nehéz volna e névnek min-

dig aequivalens körülírását adni; de az bizonyos, hogy mindig Izrael istenének tulajdonneve volt.

Az egész héber vallásos költészetben az ünneplő, örvendő, könyörgő vagy kesergő lélek örömének forrását, könyörgése meghallgatásának biztosítékát, bánatának vigasztalását azon kincsből meríti, a melyet יהוה-ben bir. Távolítsuk el e nevet, a melynek vonatkozása Izraelhez oly szoros és mély, a melynek láthatlan szent viselőjét a kegyes léleknek annyiszor volt alkalma összehasonlítani más népek isteneivel „a kik nem istenek“, s a mely már magában véve eleitől végig egy sibboleth volt: — — s a héber imaköltészet legszebb termékei épp sajátos színüket veszítik el.

Ezért Ballagi kísérlete alapjában éppen nem volt helytelen; s javításra csak annyiban szorult, a mennyiben kethibhetszerét összekevervén következtelésbe esett, s a tetragrammatont a reformatio korabeli latin fordítások révén divatba jött *Jehova* alakkal adta vissza. Nézetem szerint mi sem áll többé útjában annak, hogy ezen — minden esetre téves és torz — alak helyére a nyelvészetileg biztosított s a régi kiejtést hiven visszatükröztető *Jahvét* tegyük.

Az ellenvetések, melyek ez „újítás“ ellen felhozatnak — noha az valójában nem újítás, hanem egy régi tévedés kiigazítása a még régibb *helyeshez* való visszatérés által — ismeretesek előttem. Az első kétségtelenül az volna, hogy e név ἄρχιον. — Nem vizsgáljuk, mennyire fér össze e nézet a vallásos nevelés eszméjével; de bizonyos, hogy e név ép oly jól ἄρχιον maradhatna akkor is, ha a fordításban nem hibás alakban van átírva. — A másik ellenvetés bizonyosan a *változtatás* nagysága volna. De kétségtelen, hogy mikor a LXX révén valamennyi abból folyó fordításba a κύριος, vagy a reformatio korabeli latin fordítások révén a *Jehova* alak forgalomba került, az az előző állapothoz képest még nagyobb változás volt. Az eldöntése különben egyáltalán csak attól függ, hogy vajon *helyes-é* a javasolt változtatás.

Ugy, a mint némely német fordításban, pl. De Wetteben meg van valósítva, bizonyára félszeg, mert a tetragrammaton mint tulajdonnév van ugyan visszaadva, de annak a qerére támaszkodó hibás alakjával; s nem látni be, miért ne lehetne egy magyar biblia-fordítás épp oly következetes, mint a most megjelenő Kautzsch-féle.

E sorok írója a Károli-fordítás revíziója alkalmából mintegy négy év előtt az „Evangelikus Egyház és Iskola“ hasábjain kifejezést adott e nézetének. Azonban azon irányelvek, a melyek e revizióra nézve megállapítottak, előre is elveszik a kilátást arra nézve, hogy e kiváncsolom e fordításban megvalósuljon. Csak néhány helyen van benne — az angol biblia-társaság szabályai értelmében — a *Jehova* alak megengedve. Pedig világos, hogy a fordítás nem veszít semmit értékéből, ha egy tulajdonnév hibás alakja helyett annak helyes, vagy *legalább is kevésbé hibás alakját használjuk*; s ha e nevet nem néhány önkényesen megválasztott helyen, hanem mindenütt használjuk ott, a hol az eredetiben benne van.

Csak futólag említem még meg, hogy ezen az uton megszü-
n-

nek azok a nehézségek, a melyek oly erős ellentétek fordításánál előfordulnak a minő pl. I Kron. 16, 26 van:

כִּי כָל-אֱלֹהֵי הָעַמִּים אֱלֹהִים
: יְיָ הוֹדָה שְׁמִים עֲשֵׂה:

S ha van név, a mely a pietás és verecundia érzelmeinek felkeltésére és ápolására alkalmas, úgy Izrael örök istenének neve bizonyára olyan.

A bibliának mint népkönyvnek, mint a vallásos épülés és ismeret forrásának értéke bizonyára nem vesztit, hanem nyer az által, ha fordításában érvényesülnek a tudományos theologia elvei, a melyeknek egyik eleven szerve és harczosa a „Ker. Magvető“ is.

PUKÁNSZKY BÉLA.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1892. jul.

(A vallási társulatok évi gyűlései. — Református és lutheránus lelkészi értekezletk. — A szabadelvű egyházak képviselőinek gyűlése Montauban-ban).

Szerkesztő Úr!

A vallási társulatok, melyeket a francia protestantismus alapított, minden évben husvét és pünköst közt szokták gyűléseiket Párisban tartani. Ugyanekkor tartatnak a lelkészi értekezletk is. Mindezekre a gyűlésekre a fővárosba számosan jönnek össze az ország különböző részeiből. Nem akarom e gyűléseket mind ismertetni, hanem csak az érdekesebbeket, s főleg csak azokat, melyekben én is résztvettem. Ez, úgy gondolom, elégséges lesz arra, hogy a francia protestantismus belső életét figyelemmel lehessen kísérni.

A számos társulatok közt mindenekelőtt a bibliai társulattól emlékszem meg, melynek elnöke Schickler báró, ki a gyűléseket mindig érdekessé tudja tenni a hallgatókra nézve. Ezt a jelen évi gyűlésről éppen elmondhatjuk, mert a kik az Oratoire templomban összegyűltek, nagyobb részint új dolgokról hallottak.

Schickler báró felmutatta a múlt százbeli protestánsokat, kik az 1791-iki alkotmány eme tételét: „az alkotmány mindenkinek biztosítja annak a vallásnak gyakorlatát, a melyhez tartozik“ — javukra igyekeztek fordítani és mindenütt istentisztelethelyeket nyitottak, a hol csak egy kis csoport protestáns találtatott. A biblia nagyon ritka volt s alig néhány példány került ki XIV-ik Lajos máglyáit s katonái rombolásait. Akkor Londonban egy társulat alapított abból a célból, hogy a bibliát kiadják francia nyelven, hogy a francia protestánsok közt szétoszszák. E társulat 1792. május havában alakult meg. Napoleon bekövetkező háborúi megsemmisítették a társulat munkáját s egészen az ő elbukásáig kellett

várni, míg Franciaországban aztán 1818-ban a bibliai társulat megalakulhatott. De a katolikusok heves támadásokat intéztek ellene, ocsárolták, gúnyolták, a kormánynál feljelentést tettek és a közönségben ellenszenvet igyekeztek iránta kelteni. Ekkor írta a híres ultramontán, Joseph de Maistre e szavakat: „Hogyha egy társulatot azért alakíttanának, hogy megvegyék és megégessék a bibliának minden vulgaris nyelven való fordítását, akkor kényszerülve érezném én is magamat, hogy benne legyek“. És a mikor a bibliai társulat véglegesen szerveztetett, ugyanaz az író ezeket írta: „A bibliai társulat, e protestáns vállalat, a legkeresztényellenesebb, a mit csak képzelni lehet“. Joseph de Maistre, valamint ama korszak többi ultramontán írói a bibliai társulat megalapításában nem láttak egyebet, csak eszközt a katolikus egyház elleni harcra; a mi a protestánsok vallási szűkségeit illeti, azzal ugyan mit se gondoltak. Korunk kath. írói más módon beszélnek, mert maguk a katolikusok is már több fordítását adták ki a bibliának, de az egyház csupán magának igényli, hogy a szentírást magyarázza. Didon atya ezelőtt néhány héttel a „Madelaine“ szöszkéről azt mondotta: „A biblia tulajdonképpen az egyház *tulajdona*; miért akarjátok hát azt elrabolni az egyháztól? Schickler báró, miután e példákkal megmutatta, hogy mi a katolikus egyház fogalma a bibliáról, a protestáns egyházaknak ettől annyira különböző fogalmát szemléltette. Tartalmas jelentése a hallgatóság figyelmét mindvégig lekötötte. Sajnálattal jelentette ki, hogy az orthodoxok bibliai társulata még ez évben sem volt hajlandó a Párisi Bibliai Társulattal együtt működni, melytől ezelőtt husz évvel váltott el. Ma már pedig semmi komolyabb oka sincs arra, hogy különváltan maradjon, mivel elhatározta, hogy maga is osztogatni és terjeszteni fogja az új fordításokat.

— Nem kevésbé érdekes volt a francia protestáns történelmi társulat gyűlése is, melynek elnöke az idén ugyanaz az egyén volt, ki azt ezelőtt negyven évvel alapította, Read Károly. A jeles történetíró szellemes s vonzó beszédben adta elé a társulat negyven évének történetét. És ezzel együtt saját életrajzát is kellett adnia. Elmondta, hogy hogyan jött a társulat alapításának eszméjére. Mikor még Páris egyik lyceumában tanult, a reformatio történetei iránt érdeklődve sajnos tapasztalta, hogy arra vonatkozólag mily kevés okmány adatott közre. Ekkor jött neki az a gondolata, hogy egy társulatot alakít, mely czélul tűzze ki a régi okmányok gyűjtését és közreadását. És az a szándék, mely ekkor keblében támadt, s melyet mint meglelt férfi tovább ápolt, az 1852. év április havában megvalósulásra jutott. Read akkor a nem-katolikus vallási ügyeknek volt igazgatója a vallásügyi miniszteriumban. Az új társulatot melegen fogadták Franciaországban és a külföldön is. De ekkor egy váratlan eset csaknem megsemmisítette azt. Ez a Napoleon államcsinja volt. A rendőrminiszternek gyanusnak tűnt fel a társulat és a mit tőle kértek, a megerősítést, megtagadta.

Az ok, a miért ez történt, az volt, hogy a történelmi munkál-

ködásban, melylyel a társulat foglalkozni akart, politikai dolgot látott. Ez annyira képtelennek tetszett Read előtt, hogy a megtagadást számba se vette, megkezdette az adatok közlését, s öszszehívta az első évi közgyűlést a nélkül, hogy az ellen bármi kifogás tétetett volna. Azóta a francia prot. történelmi társulat lépésről-lépésre halad előre kiváló elnöke Schickler báró vezetése mellett. Read után Schickler báró évi jelentését olvasta fel, mely nagyobb részint a közelebb elhalt Bonnet Gyula emlékének volt szentelve, ki husz évig volt a társulat érdemes titkára és a „Bulletin“ fáradhatlan szerkesztője. Bonnet Gyula nagyon ismeretes a protestantizmusról irt számos munkájáról, melyenek *Lettres francaises de Calvin*, melyeknek nagyobb része kiadatlan volt, továbbá a „*Recits du XVI. siecle*“ s a „*Histoire de Renneé de France*“ stb. Schickler ur méltó emléket emelt a jeles történelemírónak, ki a gondolat ereje és az erköles szigorúsága által a XVI-ik száz esztendő fia, de a mérséklet és türelem szelleme által a XIX-iké volt.

Jelentését azzal végezte, hogy a társulat könyvtára iránt nemcsak Franciaországban érdeklődnek, hanem külföldiek is sokan látogatják, a kik Párisba jönnek. És ez érdeklődés különösön mutatkozik azok iránt az eredeti kiadatlan okmányok iránt, melyek a XVI. XVII. százbeli protestansokra vonatkoznak. Jelentését a protestantismus összes barátaihoz intézett e szavakkal végezte be: „Mindazok a hitrokonaink, kik érdeklődést mutatnak irántunk, a Francia Prot. Tört. Társulatnak valódi tagjai, csatlakozva annak munkájához, győzelmeihez és reményeihez, dolgozótársaink a hitnek és tudománynak eme szép és nagy munkájában és mi nem szününk ismételni, a kiengesztelődés és békéében is.“

Az ülés végén Weiss, a jelenlegi titkár, kit Bonnet után választottak, egy XVII-ik százbeli prot. lelkészről közölt érdekes dolgokat, ki 1685-ben a XIV. Lajos hittérítőinek engedve, a protestáns vallást elhagyta. A kath. papság hatalmába kerítette és miután nagy zajt csinált e térítésből azért, hogy a protestánsokra hasson, azután valami uton-módon a szerencsétlent elzárta.

Ugy látszik, hogy e nem egyébből, mint félelemből történt, mely feledtette kötelességeiket e lelkész iránt. Tényleg ezelőtt néhány hónappal egy XVIII-ik százbeli iratcsomó közt egy imát találtak, melyen e lelkész neve van aláírva s mely hátrahagyott iratai közt volt, melyben kegyelemért esd Istenhez hithagyásáért, a miből látszik, hogy teljesen viszsztatért az igazsághoz.

A kath. papság mégis azt tartotta fenn, hogy ő jó katolikus maradt egész haláláig.

— Kisebb közönség jelent meg „Az elemi oktatás elősegítésére alapított társulat“ gyűlésén. Ez 1829-ben alapított társulat sokat veszített eredeti fontosságából. Mikor megalakult, akkor a francia protestánsoknak nem volt más eszközük az elemi oktatásra, mint hogy gyermekeiket a kath. iskolákba küldjék, a hol gyakran ki voltak téve az elhalászásnak, mit a kath. papság minden tekintet nélkül üzött. És a társulat éppen azért alakult, hogy kizárólag

protestáns iskolákat állítson fel s egy félszáz év alatt rendkívüli hasznos szolgálatot is tett a protestantizmusnak. De mióta a törvény az oktatást kötelezővé tette és az iskolákat világivá, a helyzet megváltozott s úgy látszik, hogy a protestánsok most nem is igen foglalkoznak iskolák állításával. Ez általában így van. De mégis a társulatnak most is van feladata; számos eset fordul elő, a mikor a társulatnak közbe kell lépni a gyermekek s főleg a leányok nevelése érdekében. A törvény csak ott teszi kötelezővé a leányok számára az iskola állítást, hol a községnek 500 léleknél több lakója van. Ebből az következik, hogy kisebb községekben nem állíttatnak iskolák és ha az ily helyeken protestánsok találhatnának, a társulat állít számukra magán iskolákat. De az oktatás, az értelem nevelése még nem minden s nem lehet minden. E mellett szükséges még az erkölcsi nevelés, a vallásos oktatás is. Az iskola maga e tekintetben semleges. Egyebet nem tanít csak erkölctant. És itt van az, hol a társulat nagy szolgálatot tehet. Szerepe megváltozott. Mióta az iskolák világiasítottak, a társulat arra fordítja erejét, hogy a vallási oktatást segítse elő. Megalapították az ugynevezett „csütörtöki iskolát“, mikor a lelkészek vallási oktatást tartanak a növendékeknek. Ez gyakran nehéz munka, mert a protestánsok szétszórva laknak és több helyen kell a tanítást végezni. Ekkor lép közbe a társulat segítségével, hogy lehetővé tegye a lelkésznek segédek alkalmazása által a több helyen való tanítást s így a társulatnak jótékony szerepe van a francia prot. egyházakra nézve. A társulatnak régi elnöke Robert Károly, államtanácsos egészségi okokból állásáról lemondván, a bizottmány az ő helyére Schickler bárót ajánlotta, kiről még nem bizonyos, hogy elfogja-e fogadni ezt a tiszteletet is. Benne kétségtelenül jeles elnököt nyerne a társulat.

— És most a lelkészi értekezletekre térve, mindenekelőtt az orthodox ref. értekezletről szólok. A kifejezéssel sajtószerűen módon visszaélve az orthodoxok értekezleteiket „egyetemes“-eknek nevezik, pedig párhiveinken kívül azokból mindenkit kizárnak. Ez értekezlet most e kérdéssel foglalkozott: „A tekintély a hit dolgában.“ E kérdést a múlt évben tüzték ki azután, hogy Monod lyoni lelkész, e tárgyról egy munkát tett közzé. Monod nézete nagy hatást keltett az orthodoxoknál, mert ő a tekintélyt főleg a lelkiismeretbe helyezi, min az orthodoxok nagyon megbotránkoztak. Monod ezzel úgy tünt fel előttük, mint a ki a régi orthodoxiát elhagyta és az új iskola hívei közzé sorakozott, mely iskolának úgy látszik Sabatier lesz kitűnő feje. A tárgyról Boegner, a missio igazgatója értekezett. A napi lapok után úgy látszik, munkája nem volt valami világos, a mit meg is erősít az ily petitio principii: „A szentiratok tekintélye a hit dolgában a szentiratokban van és csakis a szentiratokban.“ Értekezlete világosan oda ment ki, hogy előtte a biblia tekintélye az első, hogy úgy azt minden vitatás nélkül el kell fogadni. A lelkiismeret egyáltalán nem léphet közbe, hogy azt ellenőrizze.

És a mi nagyon sajtószerűen a felolvasó nem ismeri el az általános isteni ihletést. De hát e nélkül min nyugszik a biblia abszolút

tekintélye. Ez világos ellenmondás. Felolvasó éppen nem látszik következetesnek. Elfogadja a biblia abszolút tekintélyét és azután mégis azt mondja: „A teljes ihletés Jézusban van és csakis ő benne.“ Azután még beszél a protéták és apostolok ihletéséről, melyet közbeeső ihletésnek mond. De hát ki tud mindezekben eligazodni? Végre is nem a lelkiismeret által történik-e ez? a benső tekintély által, mely a külsőt ellenőrzi és megerősíti és bármit tegyen, bármit mondjon az ember, arra kell hogy jöjjön, a mire Monod is jutott végső következtetésben. S midőn a felolvasó munkája végén az „Isten igéje“ iránti engedelmességet hangsúlyozza, mintegy azt jön mondanom: jól van, de hát mit ért az „Isten igéje“ alatt és hogyan lehet ezt az „Isten igéjét“ megismerni. Ez itt a lényeges. Ezt mutatta a felolvasást követő hoszszu és élénk vita, melyben a felolvasónak szemére vetették, hogy Isten igéjét nem különböztette meg a szentirástól. Sabatier a felolvasó tétele ellen a következőket mondotta: „A hit már tapasztalat természete szerint. Az Isten igéjét meg kell különböztetni a szentirástól. Azt mondják nekünk: hogy mi széttörjük a palaczkot és a folyadék elfoly. Nem, mi a palaczkot csak ki akarjuk nyitni. Az általános ihletést védők, úgy látszik a folyadékot és a palaczkot együtt akarják lenyelni és a gyomor néha nem bírja meg, mert emészthetetlen. Ebből elég világos, hogy a szabad, független, az igazi történelmi bírálat parancsoló kötelesség. Jegyezzétek meg jól, hogy a bírálat eredményei a Pentateuchot, második Ezsaiást, Dánielt, a Zsidókhoz írt levelet s Péter apostol második levelét illetőleg a ti tételekre kevésbé kedvezők. Különben is, ha a biblia tekintélynek tétetik a hit anyagára nézve, ki fogja megmondani, hogy mi a hit anyaga? Úgy beszélnek, mintha a biblia csalhatatlan lenne és nem hisznek annak csalhatatlanságában. A lelkészek és a világiak között komoly félreértés van.“ A gyülekezet nagy része e beszédet megtapsolta. Ez azt mutatja, hogy bármit csináljanak is az orthodoxok, a bírálat még nem vesztette el jogát az ő hiveiknél se.

Mások is szóltak még a tárgyhoz, hogy Jézus Krisztust állítsák a hit dolgában tekintélynek és hogy kimondják, hogy ezt a tekintélyt meg lehessen ismerni, erre nézve a tapasztalat szükségesség. Szóval, a mennyire a lapok ismertetéseiből itélni lehet, a vita, melyet Boegner munkája felidézett sokkal érdekesebb volt, mint maga a munka. A miben különben semmi nincs csodálni való, mert ez gyakran megtörténik, minthogy egyik vélemény a másikat szüli

A ref. lelkészi értekezleteknek még volt egy másik tárgya. „Az erkölcsi szentség.“ De ez nem keltett vitát. Vagy ketten szólottak hozzá, de úgy látszik ezek se foglalkoztak a tárggyal behatóbban. Az általános benyomás az orthodox ref. értekezletekről, hogy az érdeklődés évről-évre mind kisebb. De hogyan is lehetne ez másképpen, mikor ők ellenvéleményt nem tűrnek és senki mást gyűléseikbe nem engednek. A jövő évi gyűlésre e tárgyakat tüzték ki: „A Krisztus előrelétezése“ és „Azokról az okokról, melyek a francia népet a protestantismustól távoltartják.“ Ez utóbbi nagyon érde-

kesnek ígérkezik, mivel Hollard lelkész fog arról felolvasni, egy finom szellemű mivelt ember.

— A lutheránus lelkészi értekezletek ez évben is, mint rendszeren szabadok voltak és azokban bárki résztvehetett. Valódi öröm ezeken jelen lenni és testvériességben együtt látni lutheránusokat és reformísusokat, orthodoxokat s liberalisokat, kik ellenszenv nélkül vitatkoznak és a vita legnagyobb hevében sem feledkeznek meg az ndvariasság szabályairól.

A tárgy, mely felett az értekezőlet folyt: „Luther eszméi a Jézus személyéről.“ A felolvasást Kuhn lelkész tartotta, ki életének jó részét Luther tanulmányozásának szentelte, és nála jobban senki se is ismeri Luthert. Már három kötetet irt a nagy német hitjavító életéről és munkáiról. Bármit irjanak is e tárgyról, nem hiszem, hogy Kuhn munkáját egy könnyen túlhaladják. Ily körülmények közt felolvasótól érdekes munkát várt a közönség. És e várakozás teljesült is. S bár dolgozata nagyon hosszúra terjedt, a hallgatóság figyelme egy percze sem lankadt meg. Összszegezni e dolgozatot nehéz feladat lenne a számos idézet miatt. Az általános eszméje, hogy Lutherre nézve a Jézus Isten, minden hatalmával s a szó teljes értelmében. Az ember Jézus, ez az örökkévaló, a végetlen örökkévaló magát emberré téve. Luther gondolatának kifejezésére felolvasó Luthertől számos helyet idézett, egyszersmind a gyermek Jézusra is jellemzőt. „Az Isten volt, ki Jeruzsálem utcáin menve két darab pénzért kenyeret vett az anyja számára.“ Aztán megmutatta az Istent a keresztben haldokolva is. Végül megmutatta Luthert, hogy hogyan kereste magyarázatát a Jézus Krisztus valóságos jelenlétének az urvacsorában, igazi testét adván Jézus a hívőknek enni és igazi véréet inni. Ugy mondják, hogy e tekintetben a Luther gondolata egy kissé mindig homályos volt, legalább az ő kifejezésében. Nem tudván, vagy nem tudhatván menekülni a katolikus felfogástól és nem akarván megtartani azt a szót, mely e felfogást kifejezi, a *transsubstantiatio* helyébe a *consubstantiatio*-t gondolta ki. De a kifejezés mit sem hátró, ő az urvacsorában a Jézus Krisztus valóságos jelenlétét hitte. Kuhn munkája teljesen megvilágította Luthernek e tárgyról való gondolatát. E felolvasást nagyon élénk és érdekes vita követte. Reformátusok, independensek és lutheránusok egyaránt részt vettek benne, némelyek Luther eszméi ellen, mások azok mellett szállva sikra, voltak olyanok is, kik Luther eszméinek feltétlen érvényességét követelték. A mi engem illet, meg kell vallanom, hogy csodálkozva láttam e vitából, hogy a lutheránusok nagyszáma még ma is hiszen a Jézus testének az urvacsorában való valóságos jelenlétében. Azt tudtam, hogy a Luther tanítványai mesterüknek csaknem minden tanát megőrizték, de távolról se gondoltam, hogy a valóságos jelenlétnek valóságos materialista tanát is fentartották. Egyébiránt ők maguk is nagy zavarban vannak, hogy mikép adjanak arról elfogadható magyarázatot, még saját maguk által elfogadhatót is. Az ő magyarázataik talán még kevésbé világosak, mint a Lutheré. Egy ref. lelkész, ki a tárgyhoz hozzászóltott megmutatta, hogy Luther

eszméi a Jézus istenségéről és az urvacsorában való jelenlétéről meny-nyire katolikusok. Tényleg, mondotta ő, ha Jézus Isten abban az értelemben, mint Luther vette, nem látom át, hogy mi okon lehetne megtagadni Máriától az Istenanya nevet. És mire vezet ez? Ha Mária Isten anyja, következésképp a katolikus egyházzal együtt imádással kell adózni e. ne. anyának, kinek befolyását az ő fia mellett nem lehet kétségbevonni. Tehát itt bizonyos veszély forog fenn. Szerencsére a protestáns szellem és lelkiismeret erősebb mint a logika és a szellem ama hatalmas lehelete, mely a hitujitástól áthattott kebleket lelkesíti, mindig megfogja a protestantismust óvni a durva materialismustól is. Kétségtelen, hogy azoknak nincs igazok, kik a XVI-ik százabeli hitjavitók eszméit változhatlan szabályul veszik. Ők az ő korukéi voltak. Ha ma élnének, ők lennének az elsők, kik eszméiknek egy részét, mint téveseket és tökéletleneket elvetnék.

— A franciaországi szabad egyházak képviselői ez évben Montauban-ban találkoztak, mint tudva van e képviselők három évenként szoktak az egyháztanácsok, a kebli tanácsok és consistoriumok megújítása után összejöni. Gyűléseik rendszeren Párisban tartatnak, de a nagy vidéki egyházak felszólalására elhatároztatott, hogy most egyik, majd másik helyen tartatnak a gyűlések. A szabadelvű eszmék befolyása szempontjából ebben határozott előny van. Ez évben tehát június végén Montauban-ban volt a szabadelvű reformátusok nagygyűlése. A szabadelvű egyházak készséggel feleltek a meghívásnak, mely hozzájuk intéztetett. Elnöknek a gyűlés a nimes-i lelkészt, Enjalbertet választotta meg. Minden felolvasások közt legérdekesebb volt a társulat titkáráé, Jalaberté, ki a párisi egyetemen jogtanár. Miután számot adott a különféle ügyekről, melyekkel a választmány a három év lefolyása alatt foglalkozott, biztos tekintettel és mély belátással vetett pillantást a francia szabadelvű ref. egyházak jelen helyzetére. Rámutatott arra a nagy haladásra, melyet az utóbbi években, s főleg a három utolsó évben tettek. Ma a szabadelvű egyházaknak, bár az orthodoxoktól némileg külön kell hogy éljenek, jövőjük biztosítva van; biztosítva vannak arról, hogy lelkészekben nem fognak hiányt szenvedni. A theologiai intézet, melyet ezelőtt hét évvel Nimesben alapítottak Vincent Sámuel nevére, tanult és odaadó ifju papoknak lett termékeny iskolája. De mindenekfelett kiemelte a jelentés azt az örvendetes tényt, hogy a kiengesztelődés az egyházakban mindinkább tért foglal, hogy a kibékülés kívánatosnak látszik az orthodox egyházak jelentékeny részénél. A jól kigondolt és jelesül irott jelentés a gyűlés egyhangu helyeslésével találkozott. A pénzügyi állapot már nem annyira kielégítő, de remélhető, hogy az újabb gyűjtések ezen segíteni fognak.

Mindazok közt az ülések közt, melyeket tartottak, egyházi és vallási szempontból legérdekesebb volt az, melyen a liberalisoknak és orthodoxoknak egy egyetemes zsinatban való egyesülését tárgyalták, mely zsinatra minden egyházak küldenének képviselőket tekintet nélkül a pártállásra.

A liberalisok ugyanazon magatartást követve, mint eddig, kifejezték újra az egyesülés iránti óhajtásukat. De minthogy az általuk már többször tett ajánlatokat és feltételeket az orthodoxok mindig visszautasították, a többség véleménye a volt, hogy most be kell várni, míg az orthodoxok tesznek határozott ajánlatot. S nem lehetetlen, hogy az orthodoxoknak egy számos tagu jelentékeny töredéke komoly eléterjesztést tesz az egyesülésre. E pillanatban nagyon figyelemreméltó munka megy végbe az orthodoxia kebelén. Az orthodoxok többé nem értenek egyet; a mérsékelték mindinkább különválnak a tulzóktól.

Ime egy példa erre: A ref. egyházak felhivattak, hogy a törvény szerint ajánljanak három tanárt a montaubani theol. facultás egy tanszékére. A liberalisok ajánlottak a háromhoz egyet. Az orthodox tulzók ezt visszautasították és azt kívánták a consistoriumtól, hogy ne szavazzanak rá. A mérsékelt orthodoxok azonban rászavaztak a liberalisok jelöltjére s bizonyosan ki is fog ez neveztetni. Csak ezelőtt öt évvel is ily dolog meg nem történhetett volna. Nem lenne benne semmi csodálatos, hogy ha a mérsékelt orthodoxok nem sokára maguk tennének ajánlatot a liberalisoknak az egyesülésre. Bármiként legyen, a liberalisok gyűlése Montauban-ban tárgyalta az egyetemes zsinat kérdését és kimondotta, hogy a legkevésbé sem ellenzi, feltéve, hogy jogaik megóvatnak és hogy biztosítatnak mindarra nézve, a mire számítani joguk van. Tudom, hogy a mérsékelt orthodoxok örvendeni fognak ennek a lépésnek, melyet a liberalisok a zsinat összehívása iránt tettek, mert egy zsinattartás uj erőt adna orthodoxoknak és liberalisoknak egyaránt. Hogy a szélső orthodoxok nem fogják-e mindezeket a mozgalmakat ellensúlyozni és megsemmisíteni, ezt meg fogja mutatni a jövő és pedig nem sokára.

CHARRAUD.

TEMPLOMSZENTELÉSI BESZÉD ÉS IMA.

(Hom.-Szt.-Mártonban, 1892. jul. 10.)

Mondotta : *Ferencz József*, unitárius püspök.

Előima.

Isten! Örök Jóság és Szeretet! Téged hívunk segítségül ez ünnepélyes pillanatban, midőn e templomot egyházunk szertartásai között a te nevedben fölszentelni készülünk. Óh, légy velünk jóra vezérlő szent lelkeddel, hogy a mit itt érzünk és szólunk, méltó legyen hozzád és e mi ünnepélyünkhöz. Ez ünnepélyt pedig tedd áldottá reánk, e gyülekezetre s még a késő nemzedékre is, mely utánunk is téged fog imádni e szent hajlékban. Ámen.

B e s z é d.

Keresztény hívek! Kedves atyámfiai! Lélekemelő, magasztos ünnepélyre gyűltünk ma egybe, hogy e templomot, mely több mint két éve ¹⁾ már megnyitott az isteni tisztelet tartására, ez alkalommal egyházunk szertartása szerint fölszenteljük. S kiváló öröme lelkemnek, hogy azon én is személyesen részt vehetek, hogy e nap örömeiben osztozhatom, sőt azt jelenlétemmel talán még fokozhatom is. Fogadjátok azért mindenek előtt főpásztori szeretetteljes üdvözlőmet, s őszintén nyílt bevallását annak, hogy a mily örömmel vettem szives meghívástokat, ép oly készséggel kívántam annak eleget tenni. Legyetek meggyőződve, hogy nem pusztán a hivatali kötelesség hozott engem ez ünnepélyre, hanem lelkem vágya is, a melyet már akkor sejtetni engedtem, a mikor néhány évvel ezelőtt községtéken keresztül útaztam. Emlékezni fognak többen közületek, hogy a mint akkor régi templomokat megnéztem, s romlásai felett lelkem elborúlt, mily biztatólag és bátorítólag szoltam hozzátok, s mily jól esett meggyő-

---

¹⁾ Az új templomban 1889. dec. 22-én tartott az első isteni tisztelet. F. J.

zöldnem, hogy ti sem vagytok elcsüggedve, sőt már akkor biztatólag mondtátok ti is, hogy Isten segedelmével mielőbb egy új és díszes templomot szándékoztok építeni.

Óh, legyen hála Istennek, hogy e szép szándékokban megsegített! Dicséret és dicsőség szent nevének, hogy reménységtekben megszegyenülni nem engedett, s most ismét ajkaitokra vehetitek a zsoltáríró kegyes király szavait: „*Örvendez, mikor ezt mondják, menyjünk fel az Úrnak házába.*“ Mert igaz ugyan, hogy az Úrnak házában lakozni minden időben kedves dolog, de csak úgy, ha abba minden félelem és aggodalom nélkül léphetünk és nem kell attól tartanunk, hogy a mi alatt az eget keressük, sirboltba juthatunk. Pedig ilyeu helyzetbe jutottatok volt ti régi templomotokkal, a mely tudtom szerint épen ezért be is záratott volt, a közbiztonság tekintetéből betiltatván, hogy abba isteni tiszteletek tartassanak.

A mi már ez új templom fölszentelését illeti, a mi egyházunk szertartásai szerint ez egyfelől épen abban a hálaadásban áll, a melylyel Istennek tartozunk, hogy segítségül volt nekünk a mi buzgó igyekezetünkben és sikerrel koronázta fáradozásunkat. És áll másfelől azon gyermeki bizalom nyilvánításában, melylyel e templomot atyai oltalmába ajánljuk, s arra az ő szent áldását kérjük, könyörögjük. Ehez kepest rám nézve szinte elégséges lenne, ha csak ezeket teljesíteném és teljesíteném veletek is, tehát csak imára hívnálak. De mivel imánkban tulajdonképpen csak Istenhez szólunk, s nekem oly sok mondani valóm lenne ez alkalomból nektek is, engedjétek meg, hogy azt megelőzőleg legalább egy részét közöljem veletek e pillanatban keblemet elárasztó gondolatimnak és érzéseimnek.

Először is a helyről kívánok szólni keresztény atyámfiai! melyen e templom fölépült. A mit általában minden templomról elmondhatunk, ennek küszöbén csakugyan teljes joggal felkiálthatunk: „Old le lábadról saruidat, mert a föld, melyen dülsz, szent föld.“

A hagyomány szerint e hely már a kereszténység első századában egy abbásság székhelye volt. Ugyancsak a hagyomány a templomnak építését, a melynek helyén most ez új templom épült, azon korra vitte vissza. Annyi bizonyosnak látszik, hogy itt már a 14-ik században templom állott, a romjaikban ma is látható várkerítéssel és bástyákkal övezve, melyeket e község e kötelékibe tartozó szomszédos falvakkal együtt épített és tartott fenn, hogy vész idején a templommal együtt életöket és féltettebb vagyonukat is megvédhesék, oltalmazzák. E hely tehát nemcsak Isten imádásának, hanem a hazafiságnak és hősiességnek is megszentelt helye.

Valóban nehéz lenne s nem is tudnám mindazon emlékeket elősorolni, a melyeket itt mondhatni minden talpalatnyi föld őriz. Évszázadokon át mennyi ima szállt fel e helyről Istenhez! És ez imákban mennyi szív nyert itt enyhületet és bizalmat a sors csapásai között az élet keresztjeinek hordozására, vagy mérsékletet a jó szerencse és boldogság élvezetére. De másfelől mennyi szív tört meg, mennyi élet veszett el ugyancsak e helyen a haza földjének s ezzel saját házuknak és vagyonuknak védelmében! A mint tudom, a templom építése közben is nagy csonthalom került felszínre. A múlt idők viszontagságainak dicső és egyszersmind szomorú emlékei ezek, melyeket ti őseitek iránti méltó kegyelettel ide, e templom piacza alá helyeztetek el, a hol már ismét késő századokig pihenhetnek. Óh, mert jöhet idő — bármily későn — midőn e templomból is, épen úgy mint az előbbiből kő köven nem marad, legfennebb egy új templom alkotásához szolgáltatandják majd ismét az anyagot, mint a hogy a régi templomnak minden felhasználható része itt van ismét e kőfalakban. Ne ütődjete meg ezen keresztény atyámfiai. Avagy nem azt mondja-e szent könyvünk is: hogy „*még az ég és föld is elmúlnak*“?! Igen, elmúlnak és mégis megmaradnak. Mert a világegyetemben, a mi egyszer volt vagy van, soha sem vész el, nem szűnik meg létezni, csak helyet vagy alakot cserél. A nap is egyszer kihűlhet, de helyette akkor még fényesebb napok támadhatnak. A csillagok egyik a másik után behúnyhatják fényes szemeiket, de az égboltozat soha sem marad ékesség nélkül. Fű, fa, virág télben elhervadnak, de tavasszal ismét mindenek megújulnak. Lám, a régi templomot is új váltá fel. S bár némi fájdalom foghatja el szivünket, hogy előbbi templomunkkal, mely úgy régészeti, mint történeti tekintetben méltán figyelmet érdemelt, melyet szent vallásunk kezdetén oltárával és falfestményeivel vettek és alakították át hitelődeink az egy személyű Isten tiszteletére, tehát legrégebb templomaink egyikével többé nem dicsekedhetünk, ha mondom, mindezekért némi fájdalom foghatja is el szivünket, nincs okunk mai örömünket elfojtani. Istennek háza szent hely ez nekünk most is. Vajha az maradna utódainknak is! Vajha azokhoz a nagy emlékekhez, melyek e pillanatban lelkünk előtt elvonulnak, mi is hasonlókat fűzhetnénk! Épen ezért:

Másodszor arra akarlak figyelmeztetni, hogy őriztétek meg e hely, e templom szentségét.

E pontnál mindenek előtt egy félreértésnek kell elejét vennem. Azt mondám az imént: Vajha e hely nagy emlékeihez mi is hasonlókat fűzhetnénk. Nem úgy értem én ezt, hogy bár nektek is alkal-

matok lenne e templom s azzal éltetek megvédésében, vagyonotok oltalmazásában oly hősiességet tanusítani s önmagatokat is feláldozni, mint a dicső ősök tevék. Mentsen Isten, hogy erre szükség legyen, hogy hazánk földjét ellenség tapossa, s feldúlja úgy, mint egykor tevék: török, tatár, német s oláh. Óh, mert több ellensége talán egy nemzetnek sem volt a világon, mint nemzetünknek, a magyar nemzetnek. És mentsen Isten még inkább attól, hogy templomainkat kelljen megvédelmeznünk talán éppen keresztény társainktól, a mire — fájdalom — a múltból szintén nem egy szomorú emlékünks van. Ki kívánná közülünk ilyen emlékekkel gazdagítani e hely történetét, s növelni annak szentségét? Bizonyára senki. S én bízom is a Gondviselésben, hogy legalább ily célból nem is lesz szükség többé e templomot övedző, de már szintén romokká lett várkerítést és bástyákat kijavítani, megerősíteni. Elég lesz nekünk azokból az a bástya, mely toronynyá van alakulva. De ez sem arra szolgál többé, hogy tán ágyuival elrettentse, hanem ellenkezőleg, hogy harangjaival ide hívja az embereket.

És ebből már szinte gondolhatjátok keresztény atyámfiai! hogy mit akarok én azzal mondani, mikor arra figyelmeztetek, hogy őrizzék meg e templom szentségét. Azt, hogy legyetek buzgó látogatói e templomnak s keressétek fel minél gyakrabban ennek szent tornáczait. Jőjjetek ide akkor is, mikor öröm és boldogság ringatják életsajkátokat, és akkor is, mikor a bánat terhe nyom és súlyos kereszteteket kell vállaitokon hordoznotok; mert itt a vidám mosoly arczaitokon égi fényt fog nyerni, s a bánat és fájdalom könnyüi a hit szivárványán felszívódnak. Higgyétek meg, hogy *jobb egy nap az Úrnak házában, mint ezer nap egyebütt.* Mert igaz ugyan, hogy Istent mindenütt meg lehet találni; titkos kamaránkba elvonulva vagy családkunk kebelére borulva, az udvaron dolgozva vagy szántóföldeinket és mezeinket művelve, ágyunkban pihenve, vagy hegyen és völgyön barangolva. Hiszen ez az egész mindenség az Istennek temploma. De, mégis itt érezhetjük magunkat hozzá legközelebb; itt, hol minden vágy, gondolat és érzés egyedül reá irányul, e szent hajlékban, melyet oly jellemzően nevezünk az Isten házának. De jőjjetek ide mindannyiszor Istenben bízó lélekkel, tiszta szívvel, mert *a ki kételkedik, hasonlatos a tenger hajóihoz, melyek a szelektől ide s tova hanyatnak; s csak a kiknek szivök tiszta, látják meg az Istent.* Ne tegyétek e helyet soha, mint Jézus mondá, a kalmárságnak házává. Itt nem a földi érdekeknek, az emberi gyarló indulatoknak, a nagyravágyásnak és hiúságnak kell oitárt emelni szivünkben, mely — sajnos — némely gyü-

lekezetben odáig megy, hogy még az ülő padok felett is versengenek. Mintha Isten azt nézné, hogy ki hol ül s nem azt, kinek mi lakozik lelkében. Itt csak szellemi lényünkkel kell gondolnunk, csak Istenhez való hasonlatosságunkat kell munkálnunk, s csak arra kell igyekeznünk, hogy még bűnös voltunk érzetében is így szólhassunk: mi a menny polgárai, Istennek gyermekei vagyunk.

Igy és ezek által igyekeztek keresztény atyámfiainapról napra szentebbé tenni e helyet, s általa magatokat. Hozzátok ide gyermeketeket, mert higyjétek meg, hogy a gyermeki szív gyakran fogékonyabb az isteni dolgok iránt, mint akárhány tanult s ismeretében elbizakodott ember. Szoktassátok az ifjúságot vallásosságra, mert *minden bölcseségnek kezdete az Isten félelme*. Meglett koru, munkabíró s az erőtlől dúzzadó férfiak és nők, szintúgy, mint az elaggott öregek találjanak itt magoknak édes otthont, mint a kegyes Dávid, kit az Ur házának szerelme emésztett, mint Mária, ki oly szívesen üle a Jézus lábainál vagy mint az öreg Simeon, ki az idvezítőt látva és megismerve oly nyugodtan tekintte még sírja elébe is. Ismételten kérlek, atyámfiain, őrizzéték meg e hely szentségét, legyetek ti magatok annak élő kövei. Járjatok szüntelen az erény és igazság után, cselekedjétek jót, éljétek nemes, munkás, közhasznu kegyes és istenes életet, hogy meglássék rajtatok e templom haszna s bennetek nyilvánuljon ennek szentsége.

Vége *harmadszor* még csak a hála és elismerés koszoruját nyújtom e szent ekklézsiának s mindazoknak, kik e templom építése körül igaz buzgóságot és áldozatkészséget tanúsítottak. És itt ismét a múltból kell kiindulnom.

Hom.-szt.-mártoni ekklézsiánkból keresztény atyámfiain! oly emberek keltek ki, kiknek nevét nemcsak egyházunkban és vallásközönségünkben, hanem azon kívül is közelismerés, köztisztelet koszoruzta s emléküket ma is áldhatjuk. Említsem-e h.-szt.-mártoni Bodó János, korának, a 17-ik évszázadnak egyik legelső költőjét? h.-szt.-mártoni Biró Sámuel, a történelmi emlékü Biró-családnak szüntén történeti emlékekkel bíró tagját, a ki legelső főgondnoka is volt egyházunknak abban az időben, mikor a lét- vagy nem-lét kérdése, mondhatnám pallosa függött fejünk felett? Említsem-e h.-szt.-mártoni Gedő Józsefet, e nagy irodalom-barátot, ki egy egész könyvtárral gyarapította kolozsvári főtanodánkat? vagy nem rég elhunyt dr. Dimény Farkast, ki szintén e községből származott s rövid életét több rendbeli nemes alapítványával, adományával messze kinyújtotta az örökéletbe? Kikeressem-e papjaink 300 éves névsorából azokat, kiket e

község szült s adott egyházunknak? Bizony, ez eklézsia oly sok nagy és nevezetes embert adott a hazának, a tudománynak és egyházunknak, hogy többet nem sok eklézsia mutathat fel. Nem tudom, élnek-e itt e községben még utódaik? ha igen, méltán büszkék lehetnek elődeikre, valamint én nem csekély önérzettel s lelki örömmel újítám meg emléköket ez alkalomból.

Valóban, jól esik nekem, hogy e szent eklézsia ily nagy emlékü egyéneire hivatkozhatom a nélkül, hogy a mostan élő nemzedékért pirulnom kellene. Jól esik látnom, hogy a mikor csak itt a közelben is, egy kis áldozat némelyeket még hitökben is megingat. s készek inkább vallásukat is elhagyni, csakhogy eklézsiájok közterheinek hordozásában részt ne vegyenek, addig tí hom.-szt.-mártoni kedves híveim, a közelebbi időben egy díszes iskolát, korszerű papi és mesteri házakat, ezekhez tartozó gazdasági épületeket s most egy szép templomot építtettek. Kétségbe vonhatlan jele ez annak, hogy bennetek még nem fajúlt el nemcsak a székely vér, hanem az unitárius buzgóság és áldozatkészség se. Ez azt mutatja, hogy ti nem akartok csak elődeitek dicsőségéből és örökségéből élni, hanem magatok is már elődeitek iránti tiszteletből is kötelességeknek ismeritek e dicsőséget még növelni, ez örökséget biztosítani. Fogadjátok érette főpásztorotok elismerését. Óh, tartsátok meg ezután is ezt a hitbuzgóságot és egyházszeretetet, hogy a miékként a jelen folytatása egy szép múltnak, úgy a jövő is méltó folytatása legyen a szép jelennek.

Általánosságban szóltam, keresztény atyámfiak! Pedig tán nevetek is kell vala említenem. Ezt azonban engedjétek el nekem. Aranykönyvetekke, a jó szivekbe, s abba a titkos jegyzőkönyvbe, melybe Isten maga írja be mindnyájuknak jó vagy rossz csalekedeteit, be van írva mindazoknak neve, kik e templom építése körül kisebb-nagyobb érdemet szereztek magatoknak. Egy nevet mégsem hallgathatok el, azt a nevet, mely előtt hódoló tisztelettel hajlik meg minden magyar ember: Ő Felsege, apostoli királyunk, *I-ső Ferencz József*, dicsőségtől és áldástól koszoruzott nevet, kinek hazánk s népei boldogságáért, s jóléteért dobogó nagy szíve a tí segélykéréstek előtt sem zárkózott el, s legfelsőbb kegyadományával e mi templomunk felépítéséhez is nagy leküleg hozzájárulni kegyeskedett.

Óh, szálljon anynyi áldás rá az égből, mint a mennyi kérés ezért égbe száll a szivekből!

Most már imádkozhatunk:

Templomszentelő ima :

Isten ! egyedül imálandó Fe'ség ! szerető szent Atyánk az úr Jézus által ! hátaltelt szívvel, bízó lélekkel borulunk elődbe e szent hajlékban, melyet neved tiszteletére s önmagának a lelkiekben való épületére vallásos buzgóságból újonnan emelt e gyülekezet.

Tudjuk, óh Uram ! hogy az egész mindenség a te templomod, és így téged mindenütt megtalálhatunk. De mi még ezt a kis földet sem tudjuk átölelni s ezért szükségünk van oly helyekre, melyek kiválóan reád emlékeztessenek s a hol elvonulva minden más érdekektől, egyedül veled foglalkozzunk.

E szükségérzet indította e gyülekezetet is, hogy régi temploma helyébe, melyet a felette elvonult évszázak megemésztettek, újat emeljen. Óh, légy áldott, hogy e nemes szándékában megsegítetted. Mert valamint az elhatározásra te ihletted a kegyes lelkeket : úgy a munka szerencsés bevégzését is egyedül neked köszönhetjük, ki erőt és kitartást adtál hozzá, s nem engedted, hogy *reménységünk megszégyenüljen*.

Mi Urunk, Istenünk ! A te jóvoltodból tehát, im, kézzel áll a Te imádásodnak ez új hajléka : vedd azt, buzgón kérünk, atyai oltalmadba, isteni gondviselésedbe, mely nélkül egy pillanatra sem biztos a legszilárdabb épület is. Parancsolj az időnek, hogy kimélve bánjon falaival s a természet elemei véletlenül romokba ne döntsék.

Rendelj e templomnak minden időben hű és lelkiismeretes előlélőjárókat, a kik arra mint szemök fényére vigyázzanak s időközi romlásait a maga idejében és módja szerint kijavítani igyekezzenek, megelőzve így egy kis gondossággal a később kipótolhatlan bajt és veszedelmet.

És aztán rendelj e templomnak időről időre olyan lelkipásztorokat és szolgálókat, a kik ebben a te szent fiad, az úr Jézus evangéliumát hamisítatlanul, józan felfogással, képmutatás nélkül, a te szentségedhez és az emberi méltósághoz méltóan hirdessék, nem keresvén magoknak más dicsőséget, minthogy előtted kedvesek, s akaratomnak hű tolmácsai, az igazságnak és szeretetnek, a hitnek és reménységnek, a szabadságnak és hazafiságnak ; szóval minden erénynek megvesztegethetetlen szószólói legyenek.

A gyülekezetet pedig, mely e templomban téged, egyedül való Istent fog imádni, tedd buzgó látogatójává szent tornácidnak. Gyermekek és ifjú, érett koru és öreg tekintse e helyet a menny előcsarnokának, hol örömet és meglepődést, békességet és boldogságot találhat mindenki s még a bűnös lélek is megtisztúlhat a bűnbánat vizében.

Oh Uram! mennyi kérés, vágy és ima fog innen fölszállni hozzád! Nem kérünk, hogy azokat mind meghallgasd, mert a mi véges értelmünk azt sem tudja mindig megítélni, hogy mi szolgál javunkra. De ha ártatlan szívünk sóhajai, keblünkéből e helyen feltörő imánk és könyörgésünk a te akaratoddal nem fognak ellenkezni: óh, vedd kedvesen azokat s térítsd vissza reánk megáldva, hogy beteljesedjék rajtunk is ígéreted: „*az Úr az övét nem hagyja el.*“

E hittel és bizalommal kérjük most is, óh minden áldásoknak kútfeje! a te áldásodat e templomra, a múlt idők annyi nagy emléke által megszentelt helyre, a melyen áll, a községre, melyre nem messze levő és szintén kiújított tornyával letekint; tartsd meg lakói között a békességet, a jó igyekezetet, a munkaszeretetet, a vallásos buzgóságot s mindezek által biztosítsd számukra a haladást, a gyarapodást, a boldogságot.

Áld meg drága hazánkat, ezt a földet, a melyen kívül számunkra nincsen hely. Cselekedd, hogy e haza minden polgára nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül meghajoljon a magyar állameszme előtt és sem a nyelv, sem a hit ne szolgáljon soha akadályul a haza felvirágzásának, boldogságának.

Áldásod legyen a koronás királyon, népei szeretetében szintűgy, mint népeitől való szeretetében feljűlműlhatlan nagy és nemes uralkodón és az egész uralkodó házon.

A korona tanácsosainak, a kormány férfainak adj oly bölcseséget, minőt állásuk megkíván.

Terjeszd ki e templommal minden templomra, e község lakóival a haza összes polgárait gondviselésedet.

Legközelebről áld meg ez ünnepélyűnkre a közelből és távolból egybesereglett barátainkat, rokonainkat és jó embereinket.

Áldj meg mindnyájunkat, az egész emberiséget.

Szent fiad nevében, kérünk, hallgass meg. Amen.

Z á r i m a.

Légy megáldva és megszentelve Istentől, Istennek szolgája által, Istennek újonnan épűlt szent háza! Egy sok századig állott templom helyét foglaltad te el: maradj sértetlenűl te is több századokig. Ragyogj égi fényben rendeltetésed által, hogy a ki ide be lép, ne járjon setétségben s a ki itt imádkozik, megbizonyosodjék a felől, hogy nincs több Isten, hanem csak egy! Ez egyetlen egy Isten oltalmába, gondviselésébe ajánlak én. Amen.

A BÖLÖNI TEMPLOM.

Háromszék egyik legnagyobb kiterjedésű helyiségében van a bölöni unitarius templom, egy magasan kiemelkedő dombon, magas körfalakkal és bástyákkal körülvéve, mely utóbbiak fekvésöknél fogva nemcsak e helyiség, de a szomszédos faluk felett is uralkodnak.

E templomot körítő 8—10 meter magas falak és az ezeken felül emelkedő bástyák úgy alak, mint építés módjaikra igen érdekesek. A falakon két sorban lőrések vannak s ezeken felül kiszögellő zúzművek *) (Pechnase = Assomoir) valamint fogrovátkák.

Az egyik bástya falán közetlen a fedél alatt a következő felírás olvasható: „*Propugnaculum et Turris fortissima Nomen Domini aedificatum opera Incolarum. Beoleon.*“

Anno Dni 1017. (valószínűbb 1617.) Ezen kívül erkölcsi mondatok: „*Ne sis verbosus*“ és „*Quid quid agis, prudenter agas et respice fidem!*“

E várfalak számtalanszor nyújtottak a mult idők harczaiban a tatárok ellen (Benkő Spec. Tnia), sőt a Báthori Gábor alatt folyt polgár háborúk alatt menhelyet a lakosoknak.

Weiss Mihály brassói királybíró Bölön kastélyának ostromáról tért vissza, midőn Földvárnál 1612-ben oct. 16. sergit és életét veszti. (Szeli krónikája.)

1690-ben, midőn Tököli beütésének híre az országban nagy ingerültséget idézett elé, szigorú rendszabályokat hoztak a templom kastély védelmére.

Egy ilyen okirat van a bölöni ekklesia levéltárában.

Az említett várfalon bejutva egy homokos és szabálytalan köralakú s nagy emelkedéssel bíró terület van, mely nem igen terjedelmes, lévén az csak 36 m. széles és 47 m. hosszú.

A várfal nyugoti részén áll egy 6 meter négyzetes területű *torony*, kettős kapunyílással s lépcsőkkel. E bejárat jelenleg az egyedüli, mely a templomtérré vezet.

---

*) Középkori várakon fordul elé, honnan az előre nyomuló ellenségre forró olaj volt önthető vagy kő dobálható.

A torony többrendbeli átalakuláson ment keresztül s így styl tekintetében érdekesebb kinézést nem nyújt, de az a körülmény, hogy e torony teljesen elkülönítve áll a templomtól, emlékeztet az olasz campanillákra. *)

A torony kettős kapuján átmenve, emelkedéssel juthatni a templom előteréhez és innen lépcsőkön a templom belsejébe.

A templom két részből áll: egy nagyobb 13 m. hosszú és 8·60 széles és 6·70 magas térből s egy széles ívezettel bíró kisebb 12·00 m. hosszú és 6·70 m. széles sanctuariumból, mely végén egy nyolcz szögű fal fele részéből alakított s boltozatos, míg a templom mennyezetének többi része gerendás, levakolva. A mi régi és eredeti e templomból, az nagyobbára elenyészett, mert az 1720-ban keletkezett tűzvész alkalmával leégett s az égés után az akkor uralkodó építés mód szerint közönségesen restauráltatott.

Nyilván állítható azonban, hogy a sanctuariumnak csúcsíves ablakairól következtetve, a templom eredeti stylja gothikus volt, azonban semmi ornamentális maradvány nincsen rajta s valószínűleg nem is volt.

E templom sok százéven át fogadta be az unitarius vallás hiveit, mivel azonban a talaj lejtős fekvésénél fogva annak egy része mélyen a földbe volt építve, az eső és földnedvesség annak minden részét meg rongálta. Ez okból már évekkel ezelőtt kezdett foglalkozni az egyházközség azzal a gonddal, hogy templomát a teljes megsemmisüléstől megmentse, vagy helyette egy újat építtessen.

Behatöbb tanácskozás után, mivel az átmedvesedett falakat mesterséges úton kiszárítani nem lehet, s mivel azóta jóval nagyobbra emelkedett lélekszám befogadása céljából a templom sem egyik, sem másik irányban ki nem bővíthető, fentartását műtörténelmi becse nem követeli, elhatározta az ekklesia, hogy egy alapjából új és az ekkl. tekintélyének megfelelő templomot épít.

Ez irányban még az 1883-ik évben megindította a mozgalmat. Több rendbeli kísérletek tétettek és több terv nyujtatott bé, de ezek nem látszottak kielégítőknék s Ferencz József püspök nem kívánta egy ily nagy mű elsietését.

1891-ben Pákey Lajos, kolozsvári okl. építésmérnök kiszállván a helyszínére, alapos tanulmányozás után oly tervet készített, melyet úgy a bölöni építtető egyház, mint az Egyh. képviselő tanács is elfogadott, 37,191 frt 17 krnyi költségeliránnyal.

*) Szabadon álló torony haranggal a *román styl* korszakában, nevét *Paulinus Nola, Campaniában* vette, ki püspök volt s állítólag ő hozta volna a torony harangokat először használatba s ezzel a haranglábakat a 7-ik száz évben.

E templomtervezet megérdemli, hogy azzal részletesebben foglalkozzunk.

A templomépítés típusát általában véve a katolikus szertartás követelménye szabta meg, az eltérés a dispositiókban abban áll, hogy változik a hajók száma, az apsis, az oltár fülkéik száma, s a fő oltár elrendezése.

Más megoldást kíván a protestans, főleg pedig az unitarius templom, minthogy a vallás szellemének és az isten-tisztelet egyszerű voltának kell hogy megfeleljen.

A mily gazdag az elrendezések, az építészeti kiképzések, formák és díszítési motivumokban a katolikus templom, éppen olyan kevés a a tér mindezekben a protestáns templom építészetben. E téren, de különösen a helyes megoldásban, mondhatni még kevés a tapasztalat.

Az angolok elvül fogadták el, hogy a protestans templom nem egyéb mint egy felolvasó helyiség, s mint ilyen e célra elegendő egy nagy terem, melyben megfelelő számú szék kell s ezzel a kérdés meg van oldva. Ámde a profán gyűlésterem és az Isten háza között nagy különbségnek kell lenni.

Egy nagy terem látása még nem kelt vallásos érzelmeket. A legszebb beszédnek is csak úgy van kellő hatása, ha ezzel az emberi érzékre ható környezetek is harmoniában állanak. Az ének, zene mind segédeszközök a vallásos hangulat keltésére, éppen ily hatással van a lélekre az ezen szóló művészetekkel közvetlen rokon építő művészet is térbeli hatása, az alak nyugodt, szép formák és az összharmonia által.

Hazánkban mondhatni a legbehatóbban foglalkoztak a protestáns templomok célszerű megoldásának kérdésével, s fő elvül az a megállapodás, hogy koncentrálni kell mindent a szószék és Urasztala körül, természetesen a templom jellegének megtartásával. Így fejlődött ki ezen fajtájú templomok építésénél a centralis rendszer négy, öt, hat vagy többszögű alakok, illetve belső terek felvételével s ezen központot körül övező különböző irányú és alaku fülkéekkel.

Ilyen rendszerben, bár kis mértékkel van tervezve a bölöni unitarius templom, melynél a központi térnek teljes kiképzésére és fokozottabb kitüntetésére egy magasra emelkedő kupola van alkalmazva, mely kupolának felső ablakairól beható fény a szószéket és az Urasztalát a legnagyobb világításba helyezi.

Áttérve a templom részletesebb leírására, mint említve volt, mindenekelőtt szem előtt kellett tartani a tér nagyságát s a rendelkezésre álló csekély építési összeget, mégis mindezek mellett ez új templom 193 négysz. méter beépített területtel nagyobb a réginél.

Kiterjedési méreteit illetőleg hossza 34·18 m., első részének szélessége 12·56 m., hátsó és keresztbe nyuló részének szélessége 23 m.

A templom padozata — tekintettel a niveau emelkedésre, hogy a templom hátsó falai ne építtessenek a földbe, a lehető magasra helyeztetik és pedig a jelenlegi padozattól 2·50 m. a torony előtti lépcső aljától 5·00 meter magasságra.

A feljárás egy külön e célra tervezett emelkedés (Rampa) által fog történni, hogy sok lépcső alkalmazása kikerültessek.

Három lépcsőn juthatni a fő ajtóhoz, melyet kapuzat, baldachin fed, innen az előtérbe, melynek egyik felin egy kör-lépcső vezet az orgonához, valamint az első galleriához.

Az előtérből juthatni a templom fő hajójába, melynek közepén szabad járó van s két felől padosorok, melyeknek mindenikéhez mindkét felől lehet hozzá jutni.

Ezután következik egy 12 meter átmérőjű nyolcz szegletű tér, melynek közepén van az Urasztala, egyik oldalánál a szószék.

E központi térről különböző irányokban terjedő hatszegletes fülkék tervezettek felettök galleriákkal s padosorokkal.

E fülkékből szabad áttekintés nyílik úgy alól mint fennt a szószék és Urasztala felé.

A templom két végső sarkán vannak az oldal-bejáratok, háromszögben kiugró baldachinnal. E bejáratok folyósóval s egy-egy kör-lépcsővel vannak összekötve.

Innen közlekedhetni bármely irányban s feljuthatni a galleriákhoz.

A fő hajót és az oldal-fülkéket kereszt-boltozatok fedik a padozattól 11·80 meter magasságban. A köz fenti részen emelkedő kupola szintén boltozatos s teteje belül 24·88 m. magas és 20 kis ablakkal van világítva.

Az összes galleriákat ivezetes oszlopok tartják s az ülések emelkedőleg vannak azokon elhelyezve.

A templom belsejében, tekintettel, hogy erre költség előre felvéve nincsen, sem dísz-festési, sem domboru ornamentalis díszítés nem terveztetett.

A kupola négy oldalán 4·70 meter széles ércz táblára fekete alapon aranyozott betűkkel néhány bibliai idézet fog feliratni mint p. o.

I. „Egy az Isten, egy a közbenjáró is Isten és emberek között az ember Jézus Krisztus I. Tim. II. 5. II.“ A „parancsolat vége a tiszta szívből, jó lelkiismeretből és igaz hitből való szeretet“ I. Tim. I. 5. stb.

A templom esetleg *fűthető* lesz, mely célból füst kivezető kéményekről is gondoskodva van.

A templom stýlja 10—11-ik százbeli „román stýl“ s külsője általában egyszerű s a tervezésnél a fősúly nem a külső díszre, mint inkább az épület-testnek és tagozatoknak térbeli szép elosztására s a belső elrendezés hí kifejezésére van fordítva. Az egész templom a közepén magasra kiemelkedő kupolájával nem csak az építető bölöni unitárius egyház községnek, de az egészkörnyéknek díszére leend.

Az egyházközség lelkes papjával, a kör esperesével bizonynyára nem is fog késni a szép mű kivitelével.

(y.)

Sepsi-Szentiváni id. SZENTIVÁNYI JÓZSEF

† 1892. augusztus 16-án.

Szentiványi József nyug. kir. törvénybíró és háromszéki unitárius egyházköri felügyelő-gondnok 1811. február 26-án született. Szülei: Szentiványi István és angyalosi Bakcsi Klára. Tanulását a székelykereszturi algimnáziumban kezdte s folytatta Kolozsvárt a főgimnáziumban; a gimnáziumi tárgyak elvégzése után átment jogi tanfolyamra a kolozsvári Lyceumban fenálló intézetbe. Tanulását mindenütt kitűnő eredménnyel végezte. Elhatározta volt, hogy közjogi hivatalra képezze magát; de a még öt éves korától fogva özvegy s most már elhalt édes anyja elvesztése e szándékában megakadályozta; a három évig viselt kancellista-kardot 1837. Szebenben tartott országgyűlésen letéve — hazatért a családi birtokba gazdaság vezetése és kiskorú testvérei nevelése s taníttatása okáért.

Az eddig jeles tanuló és joggyakornok most már jeles gazda lett; 1841-ben nősült szentiváni Szentiványi Krisztina nevű távoli nőrokonával, kivel Szentiván községben lakó-telket építve abban családot alkottak s éltek 51 évig boldog, küzdelemmel ugyan, de egyszersmind örömmel telt igazi példás szép életet. Nemcsak a derék nőnek hí férje s gyerekeinek gondos atyja és szorgalmas gazda volt az elhunyt; hanem polgári hivatalokat is viselt, azon kívül a korán elhalt Zéthel Ferencz utódjai és az ürmösi Maurer családban árván maradt rokonainak hí gyámja. Boldog házasságából az ég ura atyai örömökkel áldotta meg. 10 gyerekek született, de az ötje — mind felserdült korukban — elhalt, kik közül a 18-ik évében elhalt Berta nevű igen kedves leányuk elvesztése a szülőkét mélyen keseríté; — az élők közül Szentiványi Gyula előbb Háromszék és Brassó megyék főispánja,

azután kir. táblai és kuriai bíró, most a budapesti kir. ítélő tábla tanácselnöke; Szentiványi Miklós háromszékmegyei főjegyző, József kir. járásbíró, Gábor megyei mérnök, dévai birtokos és István uradalmi tiszt, — kiknek mind eme hivatásoknak megfelelő neveltetése az áldozatkész nemes keblű székely szülőkre vall.

Szentiványi J. jeles jogász voltát igazolja a megyében többféle politikai hivatal viselése. Derék székbiro volt 1842. évig, ekkor Feketeügy melletti és 1844-ben Olt melletti járási szolgabíró; e hivatalában találta az 1848/49-i forradalom, melynek viharai elől már népes családjának megmentése, s hivatali kötelességének megfelelése nem csekély gondot adott; de a gondviselés örködött felette. — Lezajlódván pedig a forradalom, az a baj támadt, hogy a katonai kormányzó 1850-ben Nagy András nevű dulló társával kerületi biztosoknak nevezette ki, a melynek elfogadásától elvből vonakodva — azzal fenyegette meg a főparancsnok, hogy mind a kettőt főbe löveti; e kényszer hivatalát ovatossággal viselve teljesítette kötelességeit, melyek közül nem egyszer borzadva emlékezett az 1850. mártius 13-ról 922. sz. alatt kelt szigorú parancsra, mely arra kötelezte, hogy a katonai öltönyöket és fegyvereket lefoglalva a közraktárba adja be. Letelvén a nyomasztó tíz év, az 1861. évi székely ösgyűlés április 24-ről kelt jkv mellett alpenztárnoknak választja, 1868. augusztusban urbéri törvényszék, 1872. december 24-én kir. törvényszék bírója lett; azonban 1875. szeptember 30-án nyugdíjaztatva magát — ezután gazdaságának és családjának élt csendesen és igazi szülői örömmel környezve. Azonban mindig éber figyelemmel kísérte a társadalmi és politikai eseményeket. Erős hite volt, hogy a létező alkotmányos kormányzás alatt felvirágozik a haza ügye. Öröme telt az ipar és tanügy fellendülésén s szenvedélyes ministeri iskolalátogató volt.

Társadalmi élete vonzó volt; igenis megválogatta barátait, kikkel társalgott és bizalmas viszonyban volt, méltányolta az érdemet, melyet valakiben felismert, de szigorú ítélete sujtotta a hibát, a bűnt. Legfőbb feladatának tekintette épen fentartani a társaság erkölcsi jellemét, melynek körében élt. És ő maga, a „régí gárda“ hőse — erkölcsi jellemében példányszerű volt. Elveit másokéval kicserélni, azok felett, ha kellett vitatkozni, szenvedélyesen szeretett. Olvasott, kutatott. Tanulmányozása tárgyai voltak a politikai és egyházi iratok; pontosan olvasta át az unitárius egyház folyóiratait; ezek mellett életiratok, útleírások, regények se kerülték ki éber figyelmét; a tudományos művek közül legutóbb Flammariónét olvasta át. Egyik legszebb jellemvonása a türelmesség volt, melylyel ragaszkodást, bizalmat keltett mindenkiben

maga iránt; nyílt szíve, egyenes tiszta lelkülete erejével magához tudta csatolni az embereket.

Ehez számítva már 81 éve mellett is egyenes tartását, mindig eleven erőteljes mozgásával, ép lelkületét erős testében — megérthetjük, hogy a derék székely nemest se baj, se veszély meg nem rettentette; elfogadta, tisztelte a megindokolt ellenvéleményt, tisztelte a jól gondolkozók helyes irányát. — Hitt Istent és gondviselést, dicsérte Jézusban az evangéliumi szeretet nagymesterét; az emberi szellem elenyészetlen erejében határozódó halhatatlanság reménye élt tiszta lelkületében s azt vallotta, hogy a ker. erk. szabadságban élő munkás ember hivatása az a tökéletes erény, melynek Jézus példája követésére alkalmassá tevő ereje minden egészséges keresztény emberben megvan, fejlesztése és kimívelése az egyén feladata, melyre az égi atya földi gyerekeit szabad akarattal ruházta fel.

A tevékeny és ép szellemű, erőteljes derék férfi még a nyári aratáson a mezőgazdaságban jelen volt munkássainál, vezette a munkát; a szeszélyes időjárás végzetessé vált olykori gyomorbetegségben jelentkező magas életkorára. Felismerve az érzett fájdalomban a kór végzetes befolyását, Istenhez sohajtva, azt kérte, hogy távolítsa el az elhalás kínját. Az úr meghallgatta kérését, — segélyére siető gyerekei és unokái látásán megörvendezett, midőn csendesen, lelki nyugalommal zárta le a halál álmára, áldó szemeit — mint jó keresztény.

Legyen áldott emléke. Adjon az ég sok oly derék tagot a hazának, melynek híj polgára s az egyháznak, melynek igaz híve volt, mint néhai id. Szentiványi Szentiványi József nyug. kir. törvényszéki bíró és háromszéki unitárius egyházköri gondnok.

KISS SÁNDOR.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

A Kriza-album a napokban megjelenik érdekes tartalommal. Benne lesznek a kiváló költő felett tartott emlékbeszédek s ezen kívül több új tanulmány és költemény. Ára 1 frt. Kapható Kovács János tanár, szerkesztőtársunknál (Tivoli-u. 9. sz.).

Unitárius Kiskönyvtár XLVIII-ik füzeté megjelent. Tartalma az uralkodó magyar királyllyá koronáztatásának 25-ik évfordulati örömmünnepején mondott emelkedett szellemű hálalma Derzsi Károly budapesti lelkészttől. Ára 5 kr.

„*Kalászkok az életnek kenyerehez*“ című mindenféle szertartásra vonatkozó egyházi beszédek gyűjteményére előfizetésre felhívást bocsátottak ki Könyves Tóth Kálmán debreczeni és Papp Károly budapesti ref. lelkészek. A folyóirat 10 ives füzetekben évnegyedenként jelenik meg. Ára egész évre 4 frt. Kiadja Hornyánszky Victor, Budapesten.

A magyar irodalom története. Irta Bodnár Zsigmond egyet. m. tanár. Budapest. XI. füzet. Szerző e füzetet is azzal a tollal írta, a melylyel előzőit. Minden tekintetben méltán sorakozik azokhoz. E füzetet különben Nográdi Mátyással (1672.) kezdi meg és az elbeszélő költészettel, nevezetesen a Zrínyiássszal végzi be.

Az Athaeneum Kézi Lexicon. A tudományok encyklopediája különös tekintettel Magyarországra. Szerk. Dr. Acsády Ignác m. tud. akad. lev. tagja. A kezünk alatt levő három füzet (20. 21. 22.) arról győz meg, hogy e hézag pótló munka avatott kezekbe van letéve. A 20-ik füzet három díszes melléklettel. A 21-ik füzet, melylyel az I-ső díszes kötet befejezést nyert, Európa népessége 1892-ben, Európa 1550 körül, a Habsburgok hatalma korában — színes térképmellékletekkel. A 22-ik füzet a második kötetet nyitja meg. Régi magyar viseletek és Magyarország. nemzetiségi viszonyai az 1890-ik évben színes lapok teszik mellékleteit. A L— Ligeti cikkekkel tartalmazza. A csinos és bizonyára költséges kiállítás az „Athenaeum“ nyomdáját dicséri.

KÜLÖNFÉLÉK.

Magyar katolikus író az unitarismusért. „Krisztus istensége a modern ember szellemében. Felhívás hívőkhöz és hitetlenekhez“ című könyv jelent meg Budapesten, Schmidt Jenő bölcseleti író tollából. A könyv írója a róm. kath. vallásfelekezet tagja. E mű is mutatja, hogy mennyire távol áll a róm. kath. világiak gondolkozása a róm. kath. papságtól, mely a régi, elavult s haladás-ellenes dogmákhoz nemcsak ragaszkodik, hanem ultramontanizmussával épp napjainkban a felekezetközi békés viszonyok felforgatására tör. Szerző „abban a Krisztusban hisz, a ki a szeretetnek és az istenségnek teljességét önmagában szemlélvén, az első volt, a ki az embernek isteni voltát felfogta és ezen tudatával az emberiséget megvilágította.“ „Az emberi szellem lényege végtelen és örök; az ember isteni természettel bir, egy lényegű Krisztussal, valamint ő egy lényegű a lények lényegével.“

A szerző tovább azt kérdi, hogy miben áll Krisztus vallása? Abban, hogy hozzá hasonlóan felismerjük magunkban a végtelent, az örök istenit.

A szerző dorgálja azokat, a kik a keresztény tanokat a hagyományos értelemben hirdetik, megmondja, hogy kik szerinte a Krisztus tanítványai és az övéi is:

„A kik a pusztában jártok és bőjtöltök, mint keresztelő János és tanítványai; Krisztus tanítványai nem vagytok, mert Krisztus tanítványai nem bőjtölnek.“

„Nem hiszik többé a gyermekes csodás mondákat, melyek arról az Istenről regélnek, a ki bizonyos idővel ezelőtt a világot semmiből teremtette, és nem a paradicsom kertjéről szóló mesét.“

„És nem hisztek többé ama mennyei Úr képének, a ki mennydörögés és villámlás közt leereszkedett Szinai hegyére és Mózesnek kőtáblákon adta át törvényeit.“

„És nem hisztek többé a csodálatosan nemzett Isten fiának külső csodáiban.“

„És nem hisztek többé külső üdvözülésben, mely a világ urá-

nak boszú-vágyát kiengesztelő véres áldozatból állott, melylyel saját fia önmagát feláldozta.

„De a ti hitetek szellemibb, világosabb, fenségesebb ama hitnél.

„És hitetek nem pusztá hit többé, hanem ámaz egyetlen csoda szemlélete, mely a végtelen gondolat törvényeit minden csillagzat számára megszabja.

„A szellem nem látja ilykép a természet mindenségét isteni lényén kívül, hanem egyesít mindent, a mindent átkaroló, átható és alakító szeretet valóságában, melyben egy vagyunk; a hol minden ember sugár az ő világosságából, mely tőle indul ki örökkön örökké.

„És ez, mint minden emberinek középpontja és egysége az isteni-emberi, az életnek forrása és a mennyeknek kenyere.

„Ez az a hatalom, mely legfőbb törvényét, a szabadság törvényét bennünk fejt ki; ez az örök teremtés, az örök megváltás és az örök feltámadás.

„Ilykép szellemileg újra születettek, mert saját lényetek új világosságban tűnik fel előttetek.

„Ég és föld megváltoztak számotokra és nagyobb dolgokat éltek meg, mint a milyenekről valaha atyáitok álmadoztak.

„Kislelkűekkel fogtok találkozni, a kik azt fogják mondani: Ti hallatlan dolgokat hirdettek. Ezeknek bizonyítsátok be, hogy minden szavatok ósrégi igazságok kincstárából van merítve.

„És higeszü dőrék fognak jelentkezni és mondani fogják: Ti hátrafelé törvekvők, nem mutattok be újat, hanem csak a régi theológiát és a bölcseletet melegítitek föl.

„Ezeknek feleljétek: Mi régi igazságot nyújtunk, eddig nem sejtett új világításban és nagyobb fordulaton nem ment még keresztül az emberi szellem, mint most. A mit a történelmi kereszténység csak képekben sejtett, mi derítjük fel azt valóságban.

Bizonyára az idők jele, hogy a kath. egyházból találnak pártfogóra ily eléhaladt tanok.

Ierson Henrik, a „Brit és Külföldi Unitárius Társulatnak“ 1876. óta érdemes és buzgó titkára meggyengült egészségi állapota miatt megvált titkári állásától. Ierson, kezdetben főleg a bel-missionak volt barátja. Később buzgó pártolója lett a magyar unitárius ügyeknek; s pártfogása és érdeklődése évről-évre fokozódott. 1890-ben, a budapesti templom felszentelésekor személyesen is megjelent közöttünk. Magyarországi látogatásáról irt jelentéséből ismerik olvasóink azt a mély rokonszenvet, melylyel bemutatott az angol testvéreknek. Sajnálattal jegezzük fel é nagymiveltségű férfinak a közügyektől való visszavonul-

lását; de meg vagyunk győződve, hogy ezután is éppen olyan lelkes barátunk lesz, mint eddig volt. Az E. K. Tanács egy elismerő iratot intézett hozzá, melyben köszönetét fejezte ki szives jóindulataért és sajnálatát a titkári állásért való megválásán. Itt megemlítjük azt is, hogy Ierson helyébe Copeland Bowie, csakugyan jeles férfi lépett.

Lipsius, a jénai egyetem híres tanára 62 éves korában meghalt. Egyik elsőrendű theologussa volt a jelenkornak. Legkiválóbb műve: „Lehrbuch der evang. prot. Dogmatik“, melyet a „Prot. Egylet“ által kiadott „Tájékozás az újabb theologia körében“ czimű munkában dr. Kovács Ödön ismertetett.

Iskolai értesítők. *Az unitárius vallásközönség felsőbb iskoláinak és az ezekkel kapcsolatos elemi iskoláknak Értesítője* az 1891—92-ik tanévről. Szerk. Ulár Pál, igazgató. A kolozsvári főtanodában volt 320 növendék: 13 a papnöveldében; 253 a gymnasiumban; 54 az elemi iskolában. Ebből unitárius volt 199; ágost. hitv. 24; ev. ref. 29; róm. kath. 30; görög kath. 12; gör. keleti 2; izrael. 31. Jeles osztályzatot kapott 46; jó oszt. 73; elégségest 133; elégtelent 68. Ősztöndíj czímen kiosztatott 1624 ft 7 kr, jutalmul 430 ft 15 kr. A javadalmak értéke teszen 3744 ft 48 krt. A papnöveldében tanított 7 tanerő; a gymnasiumban 21; az elemi iskolában 4. Az Értesítő elején Kovácsi Antal elhunyt tanár életrajza van közölve. — *A tordai középiskolában*, a gym. öt osztályban 130, az 1—4 el. osztályban: 113 növ. ndék volt. Vallás szerént: unitárius 76; ev. ref. 76; ágost. hitv. 9; r. kath. 39; g. kath. 32; g. kel. 17; izr. 5. Kitünő osztályzatot nyert 12; jelest 25; jót 37; elégségest 23; elégtelent 16. Az intézetben az egyház részéről 5 tanerő működött. — *A székely-hereszturi középiskola* I—V. osztályaiban volt 153 tanuló; az előkészítőben 23; összesen 176. Vallás szerént: unitárius 107; ev. ref. 36; róm. kath. 11; g. kel. 11; ágost. hitv. 4; izr. 7. Jeles volt 12; jó 35; elégséges 109; elégtelen 20.

Segélyül kiosztatott 602 ft 31 kr. A gymnasiumban működött 8 tanerő; az előkészítő osztályban 2.

Az értesítőben új rovat a tanárok irodalmi működése, ezt felvenni helyes volt, de ajánlatos bizonyos rendszer követése, mit most nélkülöz. Az értesítőt egyébiránt Ulár Pál igazgató gondnal és szakértelemmel állította össze.

A Magyarhoni ág. hitv. ev. egyet. egyház theologiai akadémiájának Értesítője 1891—92. Szerk. Schneller István theol. akad. igazgató. Az értesítőt terjedelmes igazgatói jelentés nyitja meg az akadémia múlt évi életéről. A tanári kar irodalmi munkássága: Csesetka S. „Egyh. jogtan“, Schneller István „Beszédek a theol. akad. fejlesztésére“. Dr. Masznyik E. „Babil Máttyás élete, Jean Paul Levanaja“. Krupecz István „Masnicus Tobiás fogsága és kiszabadulása“. Stromp L. „János ev. világnézete“. Pukánszky Béla, kitél e füzetünkben egy adatos cikket közlünk. „Az ó testamentomi exegesis feladata“ czímen írták és adták ki dolgozataikat. A theol. akad. hallgatók száma az I—IV. évfolyamon 38 volt. Alapvizsgát tett 1 jeles, 3 jó, 1 elégséges, szakvizsgát 8 jó, 1 elégséges eredménnyel.

A tordai áll. polg. fiu-leány és elemi leány isk. Értesítője 1891—92-ről. Szerk. Varga Dénes igazg. Őszszes létszám 271. 16 tanerő működött a kapcsolatos iskolákban.

Uj tanerők. A vallás- és közoktatásügyi minster a kolozsvár főiskolánkra nézve kötött szerződés értelmében latin és magyar irodalomra kinevezte *Péterfi Lajos* székelykereszturi tanárt rendes tanárnak, németnyelvre és latinra *Gál Kelemen* helyettes tanárnak. Ugyancsak ez intézetünknel lesz alkalmazva *Gálfy Lőrincz*, ki Oxfordban tanult s a theológián neveléstant és symbolica theológiát fog előadni. Főiskolánk tanerejének örvendetes növekedését látjuk ezekben.

Ifju papok. Főiskolánknak közelebbről két jeles ifja neveztetett ki papnak: *Váry Albert* isk. főnök Kénos-Székely-Udvarhelyre; *Szász András* Polgárdiba.

Gyász hírek: *Sepsi-Szentiváni id. Szentiványi József*, a háromszéki egyházkör gondnoka aug. 16-án elhalálozott. Fennebb külön emlékezetet közlünk róla. Felette imát és beszédet mondottak: Kiss Sándor laborfalvi lelkész, egyh. körü jegyző, Csifó Salamon árkosi lelkész; énekeltek Hoszszú Ferencz kálnoki tanító vezetése alatt a körü énekezők. A temetés a megyei hivatali kar s nagyszámú közönség részvételével ment Sepsi-Szentivánon végbe. — *Id. Zsakó István*, Zsakó István kir. törv.-széki elnök édes atyja, egyháztanácsos, s egyházközségi gondnok, a szabadságharcban nemzetőri százados, jul. 8-án elhunyt Toroczkón 84 éves korában. Hasznos életü, munkás s közügy-szerető ember volt, az egyházközségnek, a melyhez tartozott, disze. — *Szigethy István* kir. albiró elvesztette leányát *Juliskát* másfél éves korában. — *Török Gyula* nyug. m. kir. honvédszázados veszteséget szenvedett nejének édes anyja: özv. Gut-Kelendi Butkai Mózesné, Erdélyi Rachel halálában.

A szerkesztőség postája.

K. F. „Unitárius történetírás és kálvinorthodoxia“ közlését a jövő füzetünkben kezdjük meg.

ARANYKÖNYV.

ADAKOZÁSOK A SZ.-UDVARHELYT ÉPÍTENDŐ TEMPLOMRA.

IV. közlemény.

Kisgyörgy Sándor gyűjtőivén Vargyason: Kisgyörgy Sándor id. 1 frt, Kisgyörgy Sándorné 1 frt, Kisgyörgy Anna, Kisgyörgy Ilona, Kisgyörgy Berta, Kisgyörgy Sándor ifj., Soós János, Tóth Péter, Ilkei Ferencz B., Andorkó István, Csutok Gábor, Tarcsafalvi Albert, Dimén Ferencz 50—50 kr; Holländer Dávid 30 kr; Németh Péter, Andorkó János, Máté Sámuel ifj., Soós Sándor, Farkas János, Székely Péter ifj. 20—20 kr; Kisgyörgy Péter, ifj. Németh András, Dimén József, Andorkó János, Ambrus Mózes, Székely Zsigmond, Imecs Lajos, Máté Sámuel, Imecs Albert, Máté Ferencz, Pánczél Ferencz, Máté Gergely, Molnár András, Máté Mózes, Borbáth Sándor, Borbát Lajos, Langer Drotyo, Sós Elek, Máté Elek, Tóth György, Borbát Elek, Borbáth Sándor id., Ambrus Ferencz 10—10 kr; Ilkei Sámuel, Máté Ferencz, Demeter Ferencz, Máté Péter, Dimén Ferencz 8—8 kr; Orbók József, Andorkó János, Székely Miklós, Bodor Ferencz, Mezei Ferencz 5—5 kr; Fejér András, Aderkó Reli, Soós Elek, Ambasus András, Miklós Péter ifj., Farkas Mózes, Molnár János, Máté Lajos, Ilkei Károly, Szél Rebeka, Farkas János, Székely Ferencz, Pap István, Miklós Ferencz, Máté Ferencz, Miklós Mihály, Máté Elek 4—4 kr; Ilkei Ferencz, Orbán Ferencz 3—3 kr; együtt *12 frt 19 kr.*

Szabó József gyűjtőivén Vargyas: Kisgyörgy Sándor 1 frt, Szabó József 25 kr., özv. Szolga Lőrinczné 20 kr., Székely Pál, Máté Pál, Máté Péter, Dimény Gergely 10—10 kr., Farkas Elek 12 kr., Máté József 7 kr., Máté Miklós 6 kr., Székely Ferencz 8 kr., Varga Lajos, Szabó József 5—5 kr., Máté Zsiga, Dimén Samu, Dimén József, Mára Mihály, Szász Mózes 4—4 kr., együtt *2 frt 48 kr.*

Kis Tamás gyűjtőivén Vargyas: Kis Tamás 1 frt; ifj. Dániel Lajos 1 frt; Pál Miklós, Székely Zsuzsa. Máté Péter Elek 20—20 kr; Máté Pál, László Mihály, Dimény Mózes, Szabó Márton id., Veres József, Székely József, Andorkó András ifj., Szolga József, Varga András, Czike Lajos, Andorkó András id., Ilkei József, Máté Péter Gy., Székely János, Benkó Jánosné 10—10 kr; Fejér Samu, Andorkó Ferencz, Andorkó Mihály, Dimény Mózes, Székely Péter id. 6—6 kr; Fülöp Julianna 8 kr; Fejér József, Pál Ferencz, Dimény Ferencz, Korodi András, Bágyi András, Máté Mihály, Dimény Péter, Molnár Péter, Molnár Ferenczné, Dimény Péter, Sente Péter, Dimény Péter, Pánczél Mózes, Máté Ferencz, Pánczél Pál, Pánczél Ferencz, Csiki János, Sós Péter, Máté Ferencz, Sós János 5—5 kr; László András, Bágyi Ferencz, Pál Jánosné, Dimén Anna, Veres József, Varga Ferencz, Máté Miklós, Tóth Mózes, Andorkó Ferencz, Ilkei János, Kasztánci Sándor, Sós János 4—4 kr; Fehér János, Sente Ferencz, Máté Elek 3—3 kr; együtt *6 frt 05 kr.*

66. Kolozsvári unitárius ekklezsia *40 frt.*

67. Rend Domokos és neje Daczó Lila, Dobrest *5 frt.*

68. Hajós János, Kolozsvár *20 frt.*

69. Németh István alsó-siménfalvi lelkész és az ekklezsia gondnoka gyűjtése *15 frt 85 kr.*

70. Balázs András gondnok, Bodor István, Domokos István, ifj. Kádár György gyűjtőivén F.-Szováth: Dézsi Mihály, Erdődi Ernő, Bayer V. Robert 1—1 frt; Balázs András 50 kr; Bodor György, Bodor Márton, Balázs Gergely, Balázs István, Bodor János 40—40 kr; Balázs Andrásné 30 kr; Bodor István, Csethe András 25—25 kr; Székely A. János, György, Miklós 22 kr; Balázs Zsuzsa, Dezső Gergely, Csethe G. György, Csethe G. Györgyné, Székely P. Gergely, Balázs Gergely A., Kádár György id., Székely M. István, Székely B. Miklósné, Bodor G. István, Kádár Gergely J., Csete Márton 20—20 kr; Domokos Istvánné és Samu 19 kr; Domokos István ifj., Pajos Mihály, Orbán György N., Tóth Ferenczné, Székely P. Gergely, Bodor Márton M., Kádár G. István 15—15 kr; Tóth Mihály, Székely István A., Székely B. György, Székely L. János, Kovács János, Szigeti Mihály, Bodor Márton P. Csete István és János, Sinai János, Zsigmond Sándor 10—10 kr; Csete János és György 9 kr; Kún Toni és Kádár János 9 kr; Csete György, Székely L. István ifj., Molnár Miklósné, Kis István, Gergely Sándor 6—6 kr; Cserei Gergely 5 kr; Kádár Gy., Orbán István, Bodor Antal 4—4 kr; Cserei Kisó, Tóth Györgyné, Szabó Gergely, Cserei Márton G., Székely L. Márton, Kovács György, Székely Gergely M., Bodor János P., Balázs János, Csethe Bálint, Székely Istvánné, Csethe Cs. Márton, Kún Józsi, Zsigmond György 3—3 kr; Domokos János és István 12 kr; együtt *12 frt 70 kr.*

71. Ambrus Gergely gyűjtőivén Kolozsvár: Ambrus Gergely 5 frt; Pungur Béla 1 frt; Végh Lajos, Schott Albert, Zsigmond Gyárfás, Tamvéry Béla, Bukovszky Róza, Nagy Gábor, Bőjthe József 30—30 kr; Szöcs Károly 25 kr; Cseh Kálmán, Kapusán György, Svéd József, N. Géza 20—20 kr; Werner József 10 kr; együtt *9 frt 25 kr.*

72. Balogh József gyűjtőivén Kolozsvár: Balogh József 5 frt (évenként öt évig); Kovács Ferencz 2 frt; Csiki Károly, Melitskó Frigyes, Kopp József, Petró Ferencz 1—1 frt; N. N. 50 kr; együtt *11 frt 50 kr.*

73. Csipkés Ödön, Tordáról *5 frt.*

E közlemény összege . . . . . 140 frt 02 kr.

Az előbbi 3 közlemény összege volt 2289 frt 20 kr.

Együtt . *2429 frt 22 kr.*

Kolozsvárt, 1892. augusztus 30.

FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püspök.

A „Keresztény Magvető“ 1892. évfolyamára befizették:

a) 4 frt pártoló díjat:

Berde Béla, Benigni Sámuel, Bokros Elek, Balogh József, Czecz Péter, Éjszaki Károly, Fekete Pál, Dr. Gálffy Endre, Kéváry Mihály, Molnár Sándor, Hg Odescalchi Arthur, Pákey Lajos, Rend Domokos, Sigmund Ákos, Vécsei Sámuel, Veres Ferencz.

b) 2 frt előfizetési díjat:

Bedő József, Benkő Mihály, Beczkai Péter, Boér Gergely, Firtos Ferencz, Mihály László, Nagy-Ajtai unitár. ekklézsia, Nagy Gergely, Széky Miklós, Dr. Szlávik Mátyás.

A

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden kéthónapban egyszer, legkevesebb 4 ívtartalommal

A Keresztény Magvető a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theismus magasztos eszméit a jelenkor különböző gondolat-áramlatai közt fenntartani, s e mellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösön az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

S e végre közöl hit-böleseleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket s másnemű dolgozatokat, és egyházi beszédeket; s azon kívül az oktatás és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A Keresztény Magvetőt oly dolgozótársak támogatják, kik között hazánk nem egy elsőrangú írójával találkozhatik az olvasó. Külföldről is két jeles állandó munkatársa van.

Pártoló díj: 4 frt; előfizetési ára egész évre: 2 frt Pártoló-és előfizetési díj és minden közlemény a szerkesztőkhöz intézendő Kolozsvárra.

PÉTERFI DENES és KOVÁCS JÁNOS
kiadó-szerkesztők.

A „KERESZTÉNY MAGVETŐ“ köteteiből a XVIII–XXVI. kapható. Egy kötet ára 2 frt.

CHANNING ÖSZSZES MŰVEI

hat kötetben.

I. kötet: TÁRSADALMI TÁRGYUAK. II. köt. VALLÁSOS TÁRGYU BESZÉDEK. III. köt. ÉLET- ÉS JELLEMRAJZOK. (Bonaparte Fenelon. Milton.) IV. köt. VALLÁSOS TÁRGYUAK. V. TÁRSADALMI ÉS VALLÁSOS TÁRGYUAK. VI. köt. A TÖKÉLETES ÉLET.

Egy kötet ára 1 frt 20 kr. a „K. Magvető“ előfizetőinek postán küldve 70 kr. Kapható szerkesztőségünknel.

A szerkesztőség.